

Dragan Damjanović

(Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

HISTORICISTIČKE OBNOVE CRKVE SVETE ANE U DONJOJ VRIJESKI

UDK 726.81(497.5 Donja
Vrijeska)"18/19"
Izvorni znanstveni rad
Primitljeno: 4. ožujka 2009.

Rad govori o obnovama gotičke crkve Svete Ane u Donjoj Vrijeski u 19. stoljeću. Pokretač prve obnove, 1861. godine, bio je prvi konzervator u Hrvatskoj i Slavoniji Ivan Kukuljević. Druga obnova izvedena je 1904-1907. po projektima arhitekta Vinka (Vinzenza) Rauschera, jednog od učenika bečkog arhitekta F. Schmidta.

Ključne riječi: Sveta Ana, Veliki Bastaji, Donja Vrijeska, romantizam, zaštita spomenika, historicizam, neogotika, Vinko Rauscher, neobizantski stil, Ivan Kukuljević Sakcinski

Historijat crkve i Manastira Svete Ane

Crkva Svete Ane u Donjoj Vrijeski nedaleko Daruvara pripada nevelikoj skupini relativno dobro sačuvanih gotičkih sakralnih građevina na području Slavonije.¹ Povijest njezine izgradnje, te korištenja do sredine 19. stoljeća relativno je dobro poznata. Sagrađena je kao samostanska pavlinska crkva u 15. stoljeću. Benedikt Nelipić (u dijelu literature nazvan i Nelipčić, odnosno Nelipac) i njegov sin Ladislav, gospodari obližnjeg burga Dobre Kuće, darovali su, naime, 1412. godine tri sela u blizini ovoga lokaliteta redovnicima Svetog Pavla. Ubrzo potom sagrađena je crkva te samostan koji je bio podređen opatu u Gariću.²

¹ Izrada ovog teksta ne bi bila moguća bez pomoći i susretljivosti pri skupljanju fotodokumentacije mr. sc. Sanje Grković i Marije Jenjić iz Uprave za kulturni razvitak, Odjela za informacijsko-dokumentacijske poslove kulturne baštine u Zagrebu, na čemu im najsrdačnije zahvaljujem. Zahvaljujem nadalje, daruvarskom parohu g. Luki Bosancu na susretljivosti te što mi je omogućio fotografiranje unutrašnjosti crkve Svete Ane.

² Podaci o povijesti crkve Svete Ane preuzeti su iz niza tekstova: Ivan Kukuljević Sakcinski, „Ueber einige Baudenkmale in Kroatien, Dalmatien und Slavonien. Dobrakuća“, *Agrarier Zeitung* 136 (17. 6. 1858.), 1.; Gjuro Szabo, „Prilozi za povjesnu topografiju požeške županije“, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, N. S. XI (Zagreb, 1910/11), 43 – 45.; Gjuro Szabo, „Sveta Ana kod Bastaja nedaleko Daruvara“, *Prosvjeta*, 11 (1. 6. 1911.), 356.;

Sveta je Ana za slavonske prilike relativno velika građevina sa svetištem dugim 8 i brodom dugim 14 metara. Vrlo visoki brod i tek nešto niže svetište odvojeni su vitkim trijumfalnim lukom. Zidovi crkve poduprti su s južne strane masivnim kontraforama između većine kojih su postavljeni gotički prozori zaključeni raskošnim mrežištima. Sličan se prozor, mada nešto veći, nalazi i na glavnom pročelju, iznad glavnog portala. Osim ovog ulaza crkva ima još jedan, bočni, koji je vjerojatno izvorno vodio u samostanske zgrade. Sudeći po sačuvanim službama na zidovima te ostacima rebara svoda, crkva je bila cijelom dužinom, i u svetištu i u brodu, nadsvođena. Sudeći pak po sačuvanim obrisima svoda na trijumfalnom luku i zapadnom ulaznom zidu (koji su polukružni, a ne šiljati) vjerojatno se radilo o kasnogotičkom zvjezdastom,³ a ne o križno rebrastom svodu. Sačuvana mrežišta prozora, raščlamba kapitela i konzola službi te očuvana sedilija u svetištu svjedoči kako su pavlini angažirali kvalitetne majstore pri izgradnji Svete Ane.

U Svetoj Ani pavlini su boravili sve do 1542., kad je čitava okolina pala pod Osmanlije. Nikada se više nisu vratili u svoj stari posjed. Samostanske su se zgrade s vremenom urušile, dok je crkva doduše ostala stajati, ali kao ruševina, kako potvrđuje popis takozvane Male Vlaške iz 1702. godine. Već početkom 18. stoljeća Sveta Ana pretvorena je u pravoslavnu crkvu, a po nekim tumačenjima prvu njezinu obnovu nakon odlaska Turaka potaknuo je patrijarh Arsenije Crnojević (Čarnojević), koji je imao svoj dvor u obližnjem Siraču. Urušena građevina je postala 1735. (prema nekim tekstovima i ranije, 1732.) svojina pravoslavnih kaluđera iz obližnjeg Manastira Pakre, koji će se iste (1735. godine) preseliti k obnovljenoj svetoanskoj crkvi koja je time postala sjedištem novog pravoslavnog manastira.⁴

Manastir Svete Ane postojao je tek četiri desetljeća. Ukinut je za vrijeme redukcije manastira u Karlovačkoj mitropoliji (1774-77.) jer nije imao dovoljno monaha, te je pripojen Manastiru Pakri.⁵ Dvadesetak godina kasnije (1798.) pakrački episkop Kiril Živković, na teritoriju čije se dijeceze nalazila crkva Svete Ane, oduzeo je ovu građevinu manastiru i podložio je obližnjoj parohiji u Bastajima. Bastaški parosi s vremenom su dosta zapustili crkvu. Nakon što su 1818. ukinuli tradiciju služenja službe na blagdan Svete Ane

Stjepan Mrakužić, „Gotička kapela Sv. Ane kod Bastaja. Petstogodišnjica paulinskoga spomenika“, *Katolički list*, 30 (25. 7. 1912), 353 – 354.; Emilij Laszovski, „Dobra kuća“, *Hrvatski list* 278 (20. 11. 1924.), 2-3.; Milan Kotarlić, „Manastir Sv. Ane. Prilog historiji srpske crkve u gornjoj Slavoniji“, I, *Vesnik srpske crkve*, XXX (Beograd, 1925), 239-243.; Milan Kruhek, „Povijesno-topografski pregled pavlinskih samostana u Hrvatskoj“, u: *Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244-1786*. (Zagreb, 1989.), 72-73.; Zorislav Horvat, „Srednjovjekovna arhitektura pavlinskih samostana u Hrvatskoj“, u: *Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244-1786*. (Zagreb, 1989.), 98-99;

³ Ili nekom drugom sličnom kasnogotičkom tipu svoda.

⁴ Vidi bilješku 2.

⁵ Mile Kotarlić, „Manastir Svete Ane u Slavoniji“, (II), *Srbobran*, 73 (28. 6. (10. 7.) 1897.), 1; Dušan Kašić, *Srpski manastiri u Hrvatskoj i Slavoniji* (Beograd, 1996.), 243.

neki su je navodno koristili i kao sjenik, te za zatvaranje stoke. U takvom je stanju crkva stajala sve do 1848. kada su se na inicijativu naroda iz okoline u njoj ponovno počela održavati bogoslužja. Ovakvo se stanje održalo samo četiri godine, budući da se dio krova crkve urušio 1852., pa je građevina morala ponovno biti zatvorena.⁶

Obnova svetoanske crkve 1858. – 1861.

Urušavanje krova na Svetoj Ani 1852. godine bit će osnovni povod prve njezine obnove u 19. stoljeću. Ova obnova, koja će uslijediti na kraju tek 1861., do sada je već obrađivana u literaturi, ponajprije stoga što je riječ o vrlo ranom primjeru historicističkog pristupa restauraciji povijesnog spomenika u Hrvatskoj.⁷ Svi njezini aspekti, međutim, ni približno nisu rasvijetljeni, a itekako su zanimljivi jer pokazuju začetak mnogih problema koji će karakterizirati povijest zaštite spomenika u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću.

Pripreme za prvu historicističku obnovu crkve Svete Ane započele su u vrijeme Bachova apsolutizma, razdoblju koje u povijesti umjetnosti i arhitekture u Habsburškoj Monarhiji predstavlja jednu od najvažnijih prekretnica. Država, naime, tada započinje s institucionalnom brigom za zaštitu spomeničke baštine osnivanjem *Središnjeg povjerenstva za zaštitu i proučavanje spomenika graditeljstva* 1850.⁸ *Središnje povjerenstvo* imenovalo je potom u idućih nekoliko godina konzervatore u svim zemljama unutar Monarhije. Na području Hrvatske i Slavonije na to je mjesto postavljen Ivan Kukuljević Sakcinski 1855.⁹ Njegovo je imenovanje potom proglašom objavljeno kod svih organa uprave, pa je tako informacija proslijeđena i tadašnjem pakračkom episkopu Stefanu Kragujeviću. Kragujević je, nesumnjivo ponajprije stoga što je Kukuljevića dobro poznao iz vremena boravka u Zagrebu na sjednicama Sabora 1848. – 1849., na proglas izuzetno promptno reagirao, odaslavši 1857. okružnicu na sve parohije u eparhiji o nadležnostima novo-

⁶ Kašić, *Srpski manastiri*, 244.; Kotarlič, „Manastir Svete Ane“ (II), 2

⁷ O popravcima crkve govori i Gjuro Szabo, „Iz prošlosti Daruvara i okolice“, *Narodna starina* XI (Zagreb, 1932), 96.; Kašić, *Srpski manastiri*, 244.; Draginja Jurman Karaman, „Ivan Kukuljević Sakcinski prvi konzervator za Hrvatsku i Slavoniju. Prilog historiji konzervatorstva u NR Hrvatskoj“, *Zbornik zaštite spomenika kulture*, IV-V, 1953. – 1954 (Beograd, 1955.), 150.; Draginja Jurman Karaman, „Ivan Kukuljević, prvi konzervator za Hrvatsku i Slavoniju. Povodom stogodišnjice službeno organiziranog čuvanja spomenika u Sjevernoj Hrvatskoj“, *Vijesti Društva muzejsko-konzervatorskih radnika NR Hrvatske*, 2 (Zagreb, 1955), 36

⁸ Walter Frodl, „Die Einführung der staatlichen Denkmalpflege in Österreich“, u: *Das Zeitalter Kaiser Franz Josephs. Von der Revolution zur Gründerzeit*, 1, Beiträge (Grafenegg, 1984), 395 – 400. Hrvatski prijevod njemačkog naziva za *Središnje povjerenstvo* (*Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*) sugerirao mi je kolega Franko Čorić s Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

⁹ Jurman Karaman, „Ivan Kukuljević Sakcinski prvi konzervator“, 149.

imenovanog konzervatora, te preporučivši svećenstvu čuvanje historijski zanimljivih predmeta i zapisa po crkvama, kao i arhitektonski vrijednih građevina.¹⁰

Vrlo brzo nakon svog imenovanja Kukuljević je pristupio inventariziranju važnijih arhitektonskih spomenika po Hrvatskoj i Slavoniji, a zanimljivo je kako mu je jedno od prvih terenskih istraživanja, koje je poduzeo negdje u drugoj polovini 1857., ili najkasnije u prvoj polovini 1858., uz lokalitete u Zagorju, predstavljao upravo obilazak prostora oko Daruvara i Voćina.¹¹ Čini se kako se za ovaj kraj zainteresirao ponajprije zahvaljujući tekstu Antuna Pavića objavljenom u časopisu *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, koji je Kukuljević osobno uređivao, a koji je donio popis starina u Požeškoj županiji sastavljen na temelju upitnika *Društva za povjestnicu i starine jugoslavenske*.¹² Pavić je, naime, popisao cijeli niz srednjovjekovnih „crkvenih razvalina“ i ostataka samostana s crkvama,¹³ koje su očito zainteresirale prvog hrvatsko-slavonskog konzervatora. Pri posjetu daruvarskom kraju Kukuljević je stoga i navratio u Manastir Pakru, te posjetio crkvu Svete Ane. Uvidjevši vrijednost građevine koja se, kako je već rečeno, u tom trenutku nalazila u izuzetno lošem stanju, odlučio je poduzeti korake na njezinoj obnovi.¹⁴

Čini se kako je u Kukuljevićevu posjetu tadašnji iguman Manastira Pakre Gedeon Paunović vidio povoljnu priliku za konačnim rješavanjem ne samo problema popravka Svete Ane već i njezina statusa. On je naime još od 1857., poslije smrti Teodora Dimitrijevića, paroha u Bastajima, zatražio od episkopa Kragujevića da se ova kapela oduzme od bastaške parohije i vrati pod upravu Manastira Pakre obećavši pri tom da će tada pristupiti njezinoj obnovi.¹⁵ Kako se ovo pitanje godinu dana nije pomicalo s mrtve točke Paunović je očito vjerovao da će mu Kukuljević, kao čovjek koji je na mjesto konzer-

¹⁰ Poseban je dopis o imenovanju konzervatora pri tom bio upućen i na tadašnjeg igumana Manastira Pakre Gedeona Paunovića, HDA, Fond. br. 1541/675., Eparhija pakračka (dalje EP), Manastir Pakra (dalje MP), kut. br. 7, spisi za 1859., Dopis Stefana Kragujevića igumanu Gedeonu Paunoviću, br. 68., Pakrac, 14. 3. 1857.

¹¹ Da je upravo u tom razdoblju Kukuljević posjetio daruvarski i voćinski kraj govori ponajprije činjenica da je informacija o ovom putovanju objavljena u izvještaju *Središnjeg povjerenstva* iz spomenutog perioda. *** „Bericht über die Wirksamkeit der k. k. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale in der Periode vom 1. Jul 1857 bis Ende September 1858“, *Jahrbuch der k. k. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, III. Band (Wien, 1859.), XXIV. Opširan izvještaj publicirao je sam u zagrebačkom Agramer Zeitungu: Kukuljević, „Ueber einige Baudenkmale“, 1.

¹² Antun Pavić, „Odgovor na pitanja stavljena po društvu“, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, II (Zagreb, 1852), 339 - 344

¹³ Pavić, „Odgovor na pitanja“, 340. Crkvu Svete Ane Pavić navodi kao Anna de Dobra Kuća.

¹⁴ O posjetu govori i Kotarlić, „Manastir Svete Ane“ (II), 2.

¹⁵ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 8., spisi za 1861., Gedeon Paunović Stefanu Kragujeviću, Manastir Pakra, 18. 12. 1857.

vatora ipak imenovan u Beču, ako se on obaveže da će provesti restauraciju crkve, pomoći kod episkopa da se Sveta Ana vrati pod upravu Manastira Pakre.

Stjecajem okolnosti (a možda baš i na upit samog Kukuljevića) sam se Paunović gotovo u isto vrijeme pozabavio poviješću te trenutačnim stanjem Svete Ane. Naime, najprije je Kotarski ured iz Daruvara, krajem svibnja 1858.,¹⁶ zamolio opis ove crkve, a potom je i zagrebačko Namjesništvo,¹⁷ u prosincu iste godine, zatražilo informacije o Svetoj Ani, te o ruševinama crkve u Bijeloj.¹⁸ Tražeći podatke o povijesti ovih građevina Paunović je pregledao manastirski arhiv te našao cijeli niz od oko 60-ak dokumenata o manastiru i crkvi Svete Ane koje je potom poslao episkopu Kragujeviću.¹⁹ Vjerojatno su ga ovi dokumenti, iz kojih je bilo razvidno kako je Sveta Ana ranije bila svojina Manastira Pakre i zainteresirali za cijelu problematiku te ga dodatno uvjerali kako je došao pravi trenutak da vrati ovu građevinu pod svoju upravu.

Uputio je stoga ponovno u travnju 1859. na episkopa Kragujevića molbu u kojoj je zatražio da se Sveta Ana vrati Manastiru Pakri, opet naglasivši da će on i monasi na sebe preuzeti obavezu njezine obnove.²⁰ Kragujević je njegovu molbu ovaj puta odobrio uistinu brzo, za samo deset dana,²¹ te se time ponovno, nakon više od sedamdeset godina, svetoanska crkva našla pod upravom Manastira Pakre.

Odmah nakon što je dobio upravu nad Svetom Anom Paunović je doista prionuo njezinoj obnovi. Odlučio je najprije osigurati zakonodavnu podlogu svoje akcije pa je o novom statusu crkve i težnji da je popravi obavijestio Kukuljevića, nesumnjivo i s namjerom da osigura bar dio potrebnih sredstava od Namjesništva.²²

---

¹⁶ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7., spisi za 1858., Gedeon Paunović Stefanu Kragujeviću, Manastir Pakra, 28. 12. 1858.

¹⁷ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7., spisi za 1858., Namjesništvo Eparhijskoj konzistoriji (dalje EK) u Pakracu br. 18008/4184, Zagreb, 2. 12. 1858.

¹⁸ Isto. Prema podacima s kojima je raspolagalo Namjesništvo, obje su crkve, naime, bile u vlasništvu manastira Pakre.

¹⁹ O crkvi u Bijeloj nije našao gotovo ništa. HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7., spisi za 1858., Gedeon Paunović Stefanu Kragujeviću, Manastir Pakra, 28. 12. 1858.

²⁰ Kotarlić, „Manastir Svete Ane“ (II), 2.

²¹ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7, spisi za 1859., Stefan Kragujević Gedeonu Paunoviću, Pakrac, 18. 6. 1859 (prekriženo i napisano 30. 4. 1859.)

²² „*Budući dabi želja bila naša sveti onaj hram i opet po upravu našu uzeti, i Zadužbinu Praotacah naših ponoviti i opraviti to usudjujem se Vaše Visokoblakorodie nastojećim najponiznije moliti, Znajući da po glasu Visoke Naredbe C. K. Namjesništva od 29. listopada 857. Z 19381/4510 bez porazumljenja Vašeg Visokoblakorodia takova Opravljanja Cerkvih preduzimatiše nemogu dabi taj predma mnogotrudni posao sredstvom Visokog Namjestništva i tica-*

Kukuljević je vrlo spremno reagirao na Paunovićev dopis tim prije što je u popravku crkve Svete Ane vidio priliku realizacije kvalitetne obnove jednog spomenika u Hrvatskoj, a u vremenu kada su njegova nastojanja još uvijek nailazila na brojne prepreke.²³ Pokazalo se, međutim, da ni u slučaju ove građevine neće sve moći proći glatko, ponajprije zbog problema u osiguravanju dovoljne količine sredstava, pitanja vlasničkog prava, te dosega konzervatorovih ovlasti.

Zagrebačko Namjesništvo odmah je potom odobrilo (nesumnjivo ponajprije zahvaljujući Kukuljeviću) skupljanje priloga za restauraciju pa je već pri obilježavanju crkvenog goda, Svete Ane, u ljeto 1859. skupljena prilična svota.²⁴ Novac se istodobno počeo prikupljati i po okolnim parohijama.²⁵ S tim su sredstvima, te kapitalom kojim je kapela od ranije raspolagala, obavljani prvi popravci u srpnju iste godine – izrađena je nova brava od strane „Šlosera Šandora“, nesumnjivo kako bi se spriječilo da se stoka dalje zatvara u crkvu, a zidaru Johannu Rožički plaćeno je za popravak prijestolja i neke jame koja je postojala u oltaru.²⁶ Nešto kasnije pristupilo se i izradi jabuke koja se trebala postaviti na toranj, a koju je izradio kotlar Đuro Živković.²⁷

Skupljena sredstva ipak nisu bila ni približno dovoljna za sve potrebne radove, te se iguman odlučio obratiti za pomoć dvjema graničarskim pukovnijama uz čije se granice nalazila crkva Svete Ane – Varaždinsko-križevačkoj i Varaždinsko-đurđevačkoj, zatraživši drvo potrebno za krovnu konstrukciju iz erarskih šuma. Iako je pri tome istaknuo arhitektonsku vrijednost crkve te da joj je graničarski narod jako privržen, činjenica da se građevina ipak nalazila na teritoriju provincijala, te da time vlasti u Vojnoj Krajini nisu imale nikakve obaveze prema njoj, dovela je do odbijanja molbe.²⁸ Paunović

---

jućegse stola našeg Duhovnog Manastira ovom Pakri povjeriti, kakobi poslie kao starina naša pod upravom Manastirskom Zaostati mogla, smilovalise, a stim kod Roda Slavjanskog bezsmrtno ime zadobili.“ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7, spisi za 1859., Gedeon Paunović Ivanu Kukuljeviću Saccinskom, Manastir Pakra, s. d., Prema Mili Kotarliču pismo je iz srpnja 1859. (Mile Kotarlič, „Manastir Svete Ane u Slavoniji“, (III), *Srbobran.*, 74 (1. (13.) 7. 1897.), 1.), no vjerojatnije je napisano već u svibnju ili lipnju.

²³ Povijesni muzej Hrvatske (dalje PMH), Muzej Srba u Hrvatskoj (dalje MSH), kut. br. 35., Ostavština Vladimira Krasića (dalje OVK), Ivan Kukuljević Saccinski Gedeonu Paunoviću, Zagreb, 5. 7. 1859.

²⁴ Do kraja 1859. skupljeno je 931 forinta i 62 krajcara. Mile Kotarlič, „Manastir Svete Ane u Slavoniji“ (IV), *Srbobran*, 75 (3. (15.) 7. 1897.), 1.

²⁵ Prema sačuvanim dokumentima sredstva su darovali parohijani iz Daruvara, Velikih Bastaja, Velike Barne, Grubišnog Polja, Velikih Zdenaca, pa čak i udaljenog Ivanić Grada.; HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7, spisi za 1859.

²⁶ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7, spisi za 1859., Dnevnik prihoda i rashoda crkve Svetoanske za 1859, Manastir Pakra, 7. 12. 1859.

²⁷ Isto.

²⁸ „Diese Kirche wird als ein seltenes, in diesem Gebieth aber, als ein einziges im Gothischen Style erbautes Baudenkmal betrachtet, und wird sowohl von den Provinzialisten,

se stoga nužno morao obratiti grofu Juliju Jankoviću u čijem su posjedu u tom trenutku bile okolne šume, kako bi osigurao potrebnu građu za popravak krova.²⁹ U osnovi pri tom se nesumnjivo nadao kako će daruvarsko vlastelinstvo osigurati besplatno sav potreban materijal. Pokazat će se međutim, da Manastir Pakra ne samo da neće dobiti građu, nego da će ovo pismo postati početak dugog spora s grofom Jankovićem.

Kako se Janković u trenutku kada mu se Paunović obratio nalazio u Požezi, budući da je tada radio pri Požeškoj županiji,³⁰ odgovor nikako nije stizao pa je iguman odlučio sam uzeti stvar u svoje ruke. Stupio je u kontakt s upraviteljem šuma Daruvarskog vlastelinstva, Schnoblom i započeo s nabavom materijala. Prema Paunovićevim tvrdnjama Schnobl mu je izdao doznaku da sam može sjeći građu te je on uz pomoć seljana iz okolnih mjesta (Bastaja, Donje Vrijeske i Koreničana) to i učinio. Vlastelinski inspektor Ditz, nesumnjivo znajući kako su se Paunović i Janković do tada nalazili u dobrim odnosima, u to mu je vrijeme čak i obećavao da će se zauzeti kod grofa da potrebni materijal bude prodan manastiru s 30 ili čak 50 % popusta.³¹

Građa za krov je izrađena i dovezena do Svete Ane krajem studenog 1859. pa se činilo da će crkva biti, kako je i planirano, popravljena prije početka oštne zime. Situacija se, međutim, tada počela naglo komplicirati. Upravo u tom trenutku grof Janković je konačno i osobno doznao o događajima u Vrijeski na što je odmah reagirao vrlo oštro. Zapovjedio je inspektoru Ditzu da skupljenu građu oduzme, pa je sve drvo koje je stajalo kod Svete Ane prevezeno 25. 11. (7. 12.) 1859. na vlastelinsku pustaru Maslenjaču.³² U isto je vrijeme odlučio inicirati opširnu istragu o događajima kod svetoanske crkve zasigurno s ciljem ustanovljenja nepravilnosti koje su mu trebale poslužiti kao uporište u slučaju eventualnog sudskog spora s Manastirom

---

als auch von dem Grenzvölke der obbenannte k. k. Regimenten häufig besucht, dieselbe ist aber so baufällig, daß ihre Reparatur nach Ansicht des k. k. Conservators der Baudenkmale für Croatien und Slavonien Herrn Johann v. Kukuljević ddo Agram 5. Juli, und 10. August d. J. Z 69/9 und 70/11 baldmöglichst vorgenommen, und von der weitere schädlichen Zerüttung und Zerstörung verschont werden sollte.“ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7, spisi za 1859., Dopis Gedeona Paunovića k. k. Armee Ober Commando u Beču, Manastir Pakra, 18. 9. 1859.

²⁹ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7, spisi za 1859., Gedeon Paunović grofu Juliju Jankoviću, Manastir Pakra, 12. 10. 1859.

³⁰ Julije Kempf, *O grofovskoj porodici Jankovića-Daruvarskih. Predavanje zmaja kamengradskega na redovnom sijelu „Braće hrvatskega zmaja“ dne 6. lipnja 1928.*, (Zagreb, 1930.), 12

³¹ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7, spisi za 1859., Gedeon Paunović Stefanu Kragujeviću, Manastir Pakra, 30. 11. 1859. (datacija pisma nije sačuvana u arhivu, navedena je prema: Kotarlič, „Manastir Svete Ane“ (IV), 1.); HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, Kut. br. 8., spisi za 1861., Gedeon Paunović Duhovnom stolu u Pakracu, Manastir Pakra, br. 16, 23. 2. 1861.

³² HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7, spisi za 1859., Gedeon Paunović Ivanu Kukuljeviću Sackinskom, Manastir Pakra, 8. 12. 1859.; Kotarlič, „Manastir Svete Ane“ (IV), 1.

Pakrom. Istragu je vodio među mještanima Bastaja i Vrijeske, koji su pomagali u pripremi građe, kotarski predstojnik Cekuš, nastojeći ustanoviti je li im bilo naređeno raditi na popravku crkve, te jesu li bili plaćeni za taj posao. Svi su seljaci navodno izjavili da su išli dobrovoljno, „*samo jedan bećar naj posli se izjavi da je gosp. iguman htio gradju sakrit u cerkvu*“.³³ Paralelno s ovim ispitivanjem zaposlenici vlastelinstva na čelu sa španom Takačem počeli su rušiti vočke oko crkve, čemu su se usprotivili skupljeni seljaci, pa je situacija dovedena na rub konflikta. Seljaci su tvrdili kako im je špan tom prilikom oštro prijetio te čak izjavio „*da je grof naredbu učinio da će onu cerkvu srušiti*“.³⁴

Što je bio povod ovako neuobičajeno oštroj i žustroj reakciji grofa Jankovića protiv obnove svetoanske crkve nije teško pretpostaviti – radilo se isključivo o pitanjima imovinske prirode. Janković se, naime, uplašio kako će vrijednost Svete Ane dovesti do toga da se mora odreći zemljišta koje ju je okruživalo, a koje je pripadalo vlastelinstvu. Prema glasinama koje su došle do igumana Paunovića grof je navodno izjavio kako mu uopće nije stalo do samog zemljišta već do vodenice koja se nalazila na njemu, nedaleko crkve, a od koje je sigurno ubirao dobar prihod.³⁵

Grof Julije Janković, posljednji muški član ove slavonske vlastelinske obitelji, naslijedio je, naime, od oca Izidora posjede u Daruvaru, Siraču, Stražemanu i Pakracu opterećene velikim „*teretima*“.³⁶ Mada je prihode nastojao podići ponajprije eksploatacijom šuma, nije se htio odricati ni ostalih unosnih poslova kakav je nesumnjivo bila i spomenuta vodenica.

Je li Janković doista razmišljao i o rušenju svetoanske crkve, kako nitko ne bi ugrozio njegov posjed, a kako su tvrdili korespondenti igumana Paunovića, ne može se sa sigurnošću reći, no sigurno je kako je pokušao kod zagrebačkog Namjesništva osporiti da se radi o važnom spomeniku.³⁷ Pokrenuo je, naime, pred ovom institucijom u proljeće 1860. spor s Manastirom Pakrom u nastojanju da zaustavi intervencije na Svetoj Ani uloživši cijeli niz prigovora s nastojanjem da dokaže kako će popravljjanje ove kapele previše stajati, da je održavanje bogoslužja u njoj zakonom zabranjeno, te da narod, koji se usprkos

³³ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7, spisi za 1859., Petar Z. (nije navedeno prezime) Gedeonu Paunoviću, Daruvar, s. d. (vjerojatno kraj prosinca 1859.).

³⁴ Isto.

³⁵ Izjavio je navodno: „*Ne marim ni za vražju cerkvu, ni za livade, nego ću izgubiti vodenicu*“. Ovu je informaciju iguman dobio od jednog dnevničara koji je radio pri vlastelinstvu. HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7, spisi za 1859., Gedeon Paunović Stefanu Krajujeviću, Manastir Pakra, 30. 11. 1859.

³⁶ Julije Kempf, *O grofovskoj porodici*, 14.

³⁷ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 8, spisi za 1861., Prijepis naredbe C. k. herv. Slavenskog Namjestništva od 20. kolovoza 1860. nr. 12022/2649. na c. k. Županisku Oblast u Požegi upravljane.

tomu na praznike skuplja oko crkve, uništava livadu koja je u njegovu vlasništvu.³⁸

Uporište za njegovu tužbu bila je primarno odluka iz 1780. godine, prema kojoj se ova građevina više ne smije popravljati. U vremenu ukidanja Manastira Svete Ane ova je odredba donesena kao rezultat neposlušnosti tamošnjih monaha. Kao povjerenik bečkog dvora došao je, naime, 1775. godine general Mathesen u Svetu Anu kako bi proveo odredbu iz prethodne godine o ukinuću manastira. Nakon što se s istom misijom drugi put 1779. našao u ovom kraju, i ponovo zatekao monahe, koji su se oglušili na njegove naredbe, Mathesen se odlučio na radikalne korake. Zemljište je preuzeo ovrhom 1780. godine te ga je potom dijelom prodao, dijelom darovao tadašnjem daruvarskom vlastelinu Izidoru Jankoviću.³⁹ U nastojanju da zauvijek spriječi ostanak ili eventualni povratak monaha spomenuti je povjerenik u izvještaj dodao i odredbu kako se crkva Svete Ane više ne smije popravljati, odnosno da se mora ostaviti zubu vremena da propadne.⁴⁰

I Kragujević i Paunović bili su od samog početka svjesni ove odredbe te je episkop o njoj, prije nego što se pristupilo samim radovima, obavijestio i Kukuljevića,⁴¹ koji je odmah nastojao ishoditi ukidanje zabrane obnavljanja crkve na sjednici *Središnjeg povjerenstva* u Beču 11. 10. 1859., dakle još u vremenu prije izbijanja sukoba između Jankovića i manastira Pakre.⁴² *Središnje povjerenstvo* tom je prilikom odlučilo intervenirati kod zagrebač-

³⁸ Isto.

³⁹ Kotarlić, „Manastir Svete Ane“ (II), 1.

⁴⁰ „Godine 1780. kada je preduzeta bila overšba prednavedenog najviš. rješenja, napomenu je dotični kr. povjerenik u izvestju svome među ostalima i to: da je Cérkvu Sv. Anne u Dobroj Kući ostavio uplivu vremena da se razvali (*relictæ in reliquo tempore et ruinde Ecclesie*).“ HDA, Fond br. 76, Hrvatska dvorska kancelarija (Hrvatsko-slavonski dikasterij u Beču) (dalje HDK), dosje br. 323-1861., Kr. hrvatsko-slavonski dvorski dikasterij zagrebačkom Namjesništvu, Beč, 12. 3. 1861. O Mathesenu i u: Kotarlić, „Manastir Svete Ane“ (II), 1

⁴¹ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7, spisi za 1859., Stefan Kragujević Ivanu Kukuljeviću Sackinskom, br. 248., Pakrac, 14. 7. 1859.

⁴² *** „Auszug aus dem Sitzungs-Protocolle der k. k. Centralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale vom 11. October 1859“, *Wiener Zeitung*, Beč, 284 (11. 11. 1859.), 4765., „Der Conservator für Kroatien und Slavonien, Herr v. Kukuljević, berichtet über den schlechten Zustand der alten, im Gothischen Style erbauten Pauliner Klosterkirche St. Anna von Dobrakucha im Požegener Komitate, welche unter der Obsorge des Griechisch – nichtunirten Klosters von Pakra steht. Da nun der hochwürdigste Griechische Bischof v. Pakrac sich zur Vornahme der nöthigen Reparaturen auf Kosten seiner Glaubensgenossen verpflichtet – jedoch auf ein Intimat der bestandenen Ungarischen Statthaltereï bezieht, demzufolge keine Reparaturen an der gennanten Kirche vorgenommen werden dürfen, so wird beschlossen, die k. k. Statthaltereï zu Agram um eine Intervention wegen Aufhebung des bezogenen Intimates zu ersuchen.“ O sjednici je izvješteno i u godišnjaku *Središnjeg povjerenstva*: *** „Bericht über die Wirksamkeit der k. k. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale in der Periode vom 1. October 1859 bis Ende September 1860“, *Jahrbuch der k. k. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, V (Wien, 1861), XXIV.

kog Namjesništva da se ukine ova odredba. Dopis iz Beča stigao je u Zagreb vjerojatno već u prosincu 1859. ili siječnju 1860., dakle u trenutku kada je sukob monaštva Manastira Pakre i grofa Jankovića dosegao svoj vrhunac i kada je o događajima kod Svete Ane Kukuljević bio obaviješten i od strane igumana Paunovića.⁴³

Na osnovi dopisa *Središnjeg povjerenstva* te utoka grofa Jankovića zagrebačko je Namjesništvo zatražilo sve sačuvane dokumente koji su govorili o statusu crkve Svete Ane u arhivima Požeške županije, te same obitelji Jankovića, koje im je Janković (u tom trenutku župan Požeške županije), odmah i poslao.⁴⁴ Nesumnjivo je tom prilikom i episkop Kragujević poslao u Zagreb ranije spomenutu dokumentaciju koju je iguman Paunović pronašao u arhivu Manastira Pakre.

Namjesništvo je ustanovilo kako je carski povjerenik doista 1780. zabranio popravljavanje crkve, no i kako je nekoliko godina kasnije u čak dva navrata, 31. 10. 1793., te 30. 7. 1794., Ugarsko namjesništvo donijelo odluku da se crkva može na posebne blagdane upotrebljavati za bogoslužje, te da se u tu svrhu Sveta Ana doista godinama i koristila.⁴⁵ Dio dokumenata govorio je dakle u prilog tvrdnjama grofa Jankovića, a dio u prilog nastojanjima Manastira Pakre i Pakračke eparhije, te se postavilo pitanje kojima se može pridati veća važnost.

Iako je Janković isticao kako je sama Marija Terezija crkvu ostavila propadanju,⁴⁶ nastojeći time pokazati kako odredba potpisana od carice ima veću vrijednost od kasnijih odluka Ugarskog namjesništva, u nastojanjima da spriječi popravak crkve ipak na kraju nije uspio. Ni činjenica da je pripadao jednoj od najbogatijih tadašnjih obitelji u Hrvatskoj, te da se nalazio u vrhu vlasti nije mu pomogla. Vjerojatno su od samih dokumenata za presudu ipak bile važnije Kukuljevićeve veze unutar Namjesništva, te okolnost da je iz prijestolnice Monarhije, od *Središnjeg povjerenstva*, stigla molba da se ukine zabrana obnove Svete Ane.

⁴³ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7, spisi za 1859., Gedeon Paunović Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom, Manastir Pakra, 8. 12. 1859.

⁴⁴ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7, spisi za 1859., Julije Janković Stefanu Kragujeviću, Daruvar, 18. 3. 1860.

⁴⁵ HDA, Fond. br. 76, HDK, dosje br. 323-1861., Kr. hrvatsko-slavonski dvorski dikasterij zagrebačkom Namjesništvu, Beč, 12. 3. 1861.

⁴⁶ „Das hohe Staatshalterei Praesidium hat in Folge einer Aufvorderung der Cent. Comission für Baudenkmäler der Comitats Behörde aufgetragen alle im öffentlichen und meiner Privat-archiv befindlichen auf die erwähnte Kirche und die Aufhebung des St. Annaer Klosters bezüglicher Actenstücke zu sammeln und hochdenselben vorzulegen um daraus zu ersehe ob die Herrschaft Daruvar einen rechtlichen Grund habe sich dem Wiederaufbaue der durch Weiland Kaiserin M. Terezia dem Verfalle übergebenen Kirche zu widersetzen.“ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7, spisi za 1859., Julije Janković Stefanu Kragujeviću, Daruvar, 18. 3. 1860.

Namjesništvo je 20. kolovoza 1860. donijelo odluku da se popravak crkve može nastaviti, te da se građevina i dalje može koristiti na način na koji je bila korištena do tada.⁴⁷ Odbacilo je istodobno Jankovićeve tvrdnje, kojima je htio izazvati bojazan u vladinim krugovima, da će obnova stajati previše budući da se „za sada ne radi o temeljnom njezinom popravku u prvobitnom ukusu, nego samo o popravku krova, za uzdržavanje zgrade neobhodno potrebitog“.⁴⁸ Namjesništvo je otišlo tako daleko da je čak ustvrdilo da se iz priložene dokumentacije nigdje ne može jasno vidjeti da je upravo livade oko Svete Ane dobilo daruvarsko vlastelinstvo nakon ukinuća manastira, što je nesumnjivo Jankoviću bila i osnova za pokretanje spora, iako Pakračka eparhija njegovo vlasništvo nad tom zemljom do tada nikada nije dovodila u pitanje.⁴⁹

Kragujević je odmah potom o odluci Namjesništva obavijestio igumana Paunovića,⁵⁰ kako bi se s radovima moglo što prije započeti. Do popravka crkve, međutim naposljetku neće doći ni 1860. godine. Na odluku Namjesništva, koje je u osnovi posve stalo na stranu Manastira Pakre, Janković je naime odlučio uložiti žalbu, te su radovi na popravljanju krova sredinom studenog 1860. ponovno zabranjeni dok konačna odluka ne bude donesena.⁵¹ Žalbu je uložio i Manastir Pakra, tražeći povratak građe koja je oduzeta od strane činovnika vlastelinstva u prosincu 1859., te dopuštenje, očito u strahu od beskonačnog parničenja, da se pokrije crkva prije nego što se spor do kraja okonča, kako građevina dalje ne bi propadala.⁵²

Žalbe su proslijeđene najvišem tadašnjem stupnju vlasti u Hrvatskoj – Hrvatsko-slavonskom dvorskom dikasteriju (dvorskoj kancelariji) u Beču. Dikasterij je konačno 12. ožujka 1861. riješio spor potvrdivši odluku Namjesništva iz ranije godine, dakle ponovno ustvrdivši kako kraljevski povjerenik 1780. nije imao ovlasti zabraniti korištenje i popravljanje crkve, te da se stoga ne smije zabraniti popravljanje krova. Odbačena je, međutim i žalba Pakračke eparhije kojom se htjelo prisiliti Jankovića da vrati građu te da se crkva može popravljati dok još traje spor.⁵³

⁴⁷ HDA, Fond br. 76, HDK, dosje br. 323-1861., Kr. hrvatsko-slavonski dvorski dikasterij zagrebačkom Namjesništvu, Beč, 12. 3. 1861.; Kotarlić, „Manastir Svete Ane“ (IV), 1; Mile Kotarlić, „Manastir Svete Ane u Slavoniji“ (V), *Srbobran*, 76 (5. (17.) 7. 1897.), 2.

⁴⁸ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 8., spisi za 1861., Prijepis naredbe C. K. herv. Slavenskog Namjestništva od 20. kolovoza 1860. nr. 12022/2649. na c. k. Županisku Oblast u Požegi upravljene.

⁴⁹ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7, spisi za 1859., Stefan Kragujević Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom, br. 248., Pakrac, 14. 7. 1859.

⁵⁰ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7, spisi za 1859., Stefan Kragujević Gedeonu Paunoviću, br. 342., Pakrac, 19. 8. (1. 9.) 1860.

⁵¹ HDA, Fond br. 76, HDK, dosje br. 323-1861., Kr. hrvatsko-slavonski dvorski dikasterij zagrebačkom Namjesništvu, Beč, 12. 3. 1861.

⁵² Isto.

⁵³ HDA, Fond br. 76, HDK, dosje br. 323-1861., Kr. hrvatsko-slavonski dvorski dikasterij zagrebačkom Namjesništvu, Beč, 12. 3. 1861. Odluke su odmah priopćene od strane Namjesništva Eparhiji u Pakracu: Hrvatsko Namjesničko vijeće Eparhijskom konzistoriju u

Iako odluke nisu dirale u pravo Jankovićevog vlasništva⁵⁴ nad zemljom koja je okruživala crkvu grof je odlučio, nakon što nije uspio zaustaviti popravljane Svete Ane riješiti i pitanje livada koje su je okruživale, vjerojatno zbog bojazni da će zbog čestih okupljanja vjernika one previše stradavati. Otkupio je ili zamijenio zemlju sa seljanima iz Vrijeske koja je graničila s njegovim posjedom, za 3 jutra oko kapele,⁵⁵ i više nego što su se Paunović i Kragujević nadali.⁵⁶ Seljani Vrijeske koji su zamijenili s grofom zemljište, Simo Desinčić, Savo Tomić, Pano Stanisavljević i Vaso Sotanica morali su međutim platiti za ovu transakciju porez od oko 33 forinti, koji nisu mogli namaknuti, pa će se ovaj problem razvlačiti još nekoliko godina.⁵⁷ Tek će 1889. seljaci iz Vrijeske prenijeti ove ledine u manastirsko vlasništvo.

Zanimljivo je kako će usprkos ovako žestokom sukobu oko Svete Ane Janković kasnije obnoviti dobre odnose s Manastirom Pakrom. I episkop Kragujević⁵⁸ i iguman Paunović⁵⁹ nastojali su doduše još za trajanja spora pokazati grofu kako nemaju nikakve loše namjere prema vlastelinstvu. Čini se kako ni sam Janković njih dvojicu nije gledao kao najveći problem već je većinu krivnje za sukob pripisivao Kukuljeviću, za kojega je smatrao da je prekoračio svoje ovlasti i počeo zadirati u njegova privatna prava.⁶⁰ Ne treba

---

Pakracu, Zagreb, br. 3709/744, 30. 4. 1861; Jankovićevo odustajanje od daljnog parničanja s Manastirom Pakrom Mile Kotarlić tumači utjecajem njegovog odvjetnika Zdjelarevića. Kotarlić, „Manastir Svete Ane“ (V), 2; Mile Kotarlić, „Manastir Svete Ane u Slavoniji“ (VI), *Srbobran*, 81 (17. (29.) 7. 1897.), 1.

⁵⁴ Dovele su ga u sumnju, ali ga nisu porekle.

⁵⁵ „Ujedno imam Vam Presvetli Gospodine radostnim srcem do znanja staviti, da je pitanje kapele Sv. Ane na korist svih nas sretno riješeno – kroz to da su moji susedi zemlje svoje stranom mene za novce prodali, stranom pako izmijenjali, - ja sam pako za znak priznanja selu Vrieski poklonio mesto i okolinu kapele u veličini od tri jutra. Dočim dakle sad ništa više ne postoji, da se ta kapela popravi, - iz srce želim da bi ova Božja Kuća što skorije krasno uzdignuta visokoj svrhi svojoj odgovorila i predana bila.“, HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7, spisi za 1859., Julije Janković Stefanu Kragujeviću, Pakrac, 16. 3. 1861.

⁵⁶ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 8., spisi za 1861., Stefan Kragujević Gedeonu Paunoviću, Pakrac, 13. 2. 1861.

⁵⁷ Činjenica da je zemljište na kraju predano Vriješčanima, a ne Manastiru Pakri Paunović je episkopu Kragujeviću komentirao kao neku vrstu Jankovićevog nastojanja da napakosti Manastiru. HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 8., spisi za 1861., Gedeon Paunović Stefanu Kragujeviću, Manastir Pakra, 19. 6. 1861.

⁵⁸ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7, spisi za 1859., Stefan Kragujević Juliju Jankoviću, Pakrac, 11. 3. 1860.

⁵⁹ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7, spisi za 1859., Gedeon Paunović Juliju Jankoviću, Manastir Pakra, 6. 7. 1860.

⁶⁰ „Mir ist es ein in Sinne(?) gekommen Sie Hochwürdiger Herr, einer eigenmächtigen Handlung bezüglich Herrstellung der Kirche anzuklagen da ich weiß, daß die Ursache der in jüngster Zeit vorgekommenen Anzucklichkeiten, und Unanehrlichkeiten der Herr Conservator sei der jedenfalls seine instructionen überschreitend eigenmächtig und übereilt gehandelt hat. ... Ich ersuche daher ohne Sie Hochwürdiger Herr im mindesten compromittiren zu wollen da die Compromission lediglich auf den Herrn Conservator fallen würde, mit allen

stoga čuditi da će Janković kasnije darovati Manastiru Pakri za održavanje 836 jutara šume.⁶¹

Nakon što je spor između Jankovića i Manastira Pakre riješen konačno se moglo pristupiti izvedbi radova. Još je pri pripremama za obnovu u rujnu 1859. iguman Paunović, paralelno sa skupljanjem građe, sklopio prvi ugovor s pakračkim *Zimmermannom* Friedrichom Neubauerom koji se obavezao preuzeti posao na uklanjanju starog i izradi novog krova na Svetoj Ani.⁶² Posao su trebali izvesti majstori iz sela Benkovca u Gradišćanskoj Regimenti s kojima je također krajem iste godine sklopljen ugovor.⁶³ Prvi je ugovor na kraju propao zbog dugog odgađanja početka radova, sudeći po činjenici da se Neubauer u spisima više uopće ne spominje. Majstori iz Benkovca, međutim, bili su, nakon što je potrebna drvena građa nanovo izrađena u ljeto 1861.,⁶⁴ ponovno angažirani. S njima je Paunović na kraju imao velikih problema jer su otišli s gradilišta nakon što su uvidjeli složenost posla, pa je posao morao biti povjeren sredinom srpnja 1861. majstoru Antonu Vanjeku iz obližnjeg Johannisdorfa (Ivanovog Sela),⁶⁵ koji se obavezao posao obaviti za 200 forinti, s tim da je trebao dobiti i sav potreban materijal te hranu.⁶⁶ Radovi na obnovi završeni su uglavnom tijekom 1861., no isplate za radove Vanjeku i njegovu pomagaču Jozefu Nehvilleu trajat će još cijeli niz godina, do prosinca 1865.⁶⁷

Dok su izvođači radova na obnovi dobro poznati tko je projektirao popravak crkve Svete Ane 1861. izvori ne govore. Nesumnjivo je kako su projek-

---

Unternehmungen bei der Kirche, die in ihren jetzigen klaglichen Zustände schon jahrelang besteht, so lange zu warten, bis die Angelegenheit durch die höchsten Behörden entscheiden sein wird, da ich mich auf mein Eigenthumsrecht, des Wiesengrundes stützend eine jede Störung vor der Hand zurückweisen müße.“ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7, spisi za 1859., Julije Janković Stefanu Kragujeviću, Daruvar, 18. 3. 1860.

⁶¹ Tokom šezdesetih i sedamdesetih godina Janković će rasprodati gotovo sve svoje posjede: najprije Pakrac (1861), potom Stražeman (1876), te naposljetku i Daruvar (1879). Kempf, *O grofovskoj porodici*, 16.

⁶² HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7, spisi za 1859., Kostenausweis Uiber Zimmermannsarbeit bey Herstellung und neuer Eindeckung der G. N. U. Kirche zur Heil. Anna in Maslanaca, Pakrac, 30. 9. 1859.

⁶³ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 8., spisi za 1861., Ugovor igumana i majstora iz sela Benkovca u Regimenti St. Gradišćanskoj Nikole Petkovića, Franca Mancea, Avakuma Mahrića, Nikole Mahrića i Arona Mitrovića, Pakrac, 14. 11. 1859.

⁶⁴ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 8., spisi za 1861., Gedeon Paunović Stefanu Kragujeviću, Manastir Pakra, 19. 6. 1861.

⁶⁵ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7, spisi za 1859., Ugovor igumana manastira Pakre i Antona Vanjeka iz Johannisdorfa, Maslenjača, 15. 7. 1861.

⁶⁶ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 8, spisi za 1861., Gedeon Paunović Stefanu Kragujeviću, Manastir Pakra, 19. 6. 1861.

⁶⁷ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7, spisi za 1859., Namira tesaru Vanjeku, Bastaji, 7. 12. 1865.

ti dobavljeni od strane Pakračke Eparhije, te da su potom poslani Kukuljeviću koji ih je prosljedio Središnjem povjerenstvu u Beč na odobrenje.⁶⁸ Kukuljević je, međutim, sam dao osnovne smjernice za izradu projekata jer je htio da uz najnužnije intervencije na popravku krova, koje su trebale spriječiti daljnje propadanje građevine, bude li se što popravljalo ili dodavalo na crkvi izvede u „gotičkom, šiljatolučnom stilu“. Nastojao je pri tome ponajprije da crkva dobije prikladan zvonik ili bar preslicu, da se poprave zidovi s gotičkim službama, te da se otvore gotički prozori sa svojim starim mrežištima.⁶⁹ Naime od prvotnih šest visokih prozora u svetištu zatekao je otvorena samo četiri, i to polovinom svoje visine, dok su dva bila posve zazidana.⁷⁰ Jednako tako od tri prozora na brodu samo su dva u tom trenutku bila otvorena.⁷¹ Situacija s prozorima u svetištu zadržala se do danas, samo je na zidu broda crkve otvoren spomenuti treći prozor. Je li se to, međutim, dogodilo pri obnovi 1861. ili kasnije, 1904-1907., nije jasno. Nadalje, je li mrežište na novootvorenom prozoru u brodu srednjovjekovno ili je iznova izrađeno prema modelu sačuvanih mrežišta, izvori također ne govore. Kukuljević je u svojim zahtjevima vezanim uz obnovu Svete Ane doduše neposredno govorio da se trebaju napraviti i mrežišta na prozorima na kojima nedostaju,⁷² no moguće je da je ipak mislio ponajprije na njihovo otvaranje, odnosno uklanjanje materijala kojim su bili zazidani budući da izvori ne spominju posebno klesarske (pa ni veće zidarske) radove na crkvi.

Točno definirati sve zahvate učinjene 1861. nije moguće ponajprije stoga što projekti restauracije nisu sačuvani pa nije poznato kako je točno prije ove godine izgledala kapela Svete Ane. Jedini poznati prikaz crkve prije toga vremena jeste grafika Bečanina Jakoba Schmutzera iz 1758.⁷³ koja prikazuje glavno pročelje te vanjski sjeverni zid, dakle stranu na kojoj nema kontrafora te srednjovjekovnih prozora (osim jednog u svetištu). U vremenu nastanka grafike na sjevernom je zidu broda postojao jedan polukružni prozor, pro-

⁶⁸ Takvu je proceduru tražio Kukuljević, a čini se da je ona bila i ispoštovana. PMH, MSH, kut. br. 35., OVK, Ivan Kukuljević Sakcinski Gedeonu Paunoviću, Zagreb, 5. 7. 1859.

⁶⁹ „Vor Allem wäre aber das Dach der Kirche ganz neu zu setzten, die Ritze und Sprünge der Mauern zu repariren und sodann, wenn es die Kosten erlauben sollten, die ursprünglich spitzbogigen Fenstern mit dem ursprünglichen Masswerk durchzuberechnen und herzustellen, so wie ein der Kirche angemessener Thurm, oder wenigstens ein minder kostspieliger Glockenaufsatz im gothischen Spitzbogen-Style aufzustellen.“ PMH, MSH, kut. br. 35., OVK, Ivan Kukuljević Sakcinski Gedeonu Paunoviću, Zagreb, 5. 7. 1859. Kašić, *Srpski manastiri*, 252.

⁷⁰ Kukuljević, „Ueber einige Baudenkmale“, 1.

⁷¹ „Auf der südlichen Wandseite des Langschiffes waren ehemals drei hohe Spitzbogensfenster mit Maßwerk und Fischblasenfiguren versehen, nun sind deren nur noch zwei bis zur Hälfte vermauert und mit Maßwerk versehen.“, Kukuljević, „Ueber einige Baudenkmale“, 1.

⁷² PMH, MSH, kut. br. 35., OVK, Ivan Kukuljević Sakcinski Gedeonu Paunoviću, Zagreb, 5. 7. 1859.

⁷³ Dinko Davidov, *Srpska grafika XVIII veka* (Novi Sad, 1978), 357-358, sl. 234-238.

bijen nesumnjivo pri baroknoj obnovi crkve, a koji je kasnije zazidan. Jasno se vidi nadalje kako su u tom vremenu sjeverna, bočna vrata u crkvu bila otvorena, kao i najsjevernije postavljen prozor u svetištu, koje je Kukuljević krajem 50-ih godina zatekao zazidanima.⁷⁴ Kakvo je točno bilo stanje građevine stotinu godina nakon nastanka ove grafike iz nje se dakle ne može pouzdano zaključiti.

Bez obzira, međutim, na opseg i karakter intervencija na crkvi 1861. očito je kako se Kukuljevićev stav pri njezinoj obnovi nadovezuje na tadašnje postulate restauriranja povijesnih građevina. Kako je uostalom i sam istaknuo, želja mu je bila da se radi na „*temeljnomo njezinom popravku u prvobitnom ukusu*“,⁷⁵ dakle težio je da se pri popravcima poštuje, odnosno ponovno uspostavi, jedinstvo i čistoća stila u kojemu je Sveta Ana podignuta, dakle gotičkog. Prvobitno stanje crkve postiglo bi se popravljanjem njezinih oštećenih srednjovjekovnih elemenata te dodavanjem novih u stilu u kojem je sagrađena. Kukuljević je nesumnjivo pri tome mislio i na priželjkivane velike intervencije na građevini. Po svoj je prilici naime htio da se iznad svetišta i broda ponovno podignu gotički svodovi mjesto jednostavnog stropa, a vjerojatno je želio intervenirati i u situaciju na trijumfalnom luku budući da je držao da je izvorno uski gotički luk počivao na slobodnostojećim stupovima, a ne na zidu kao danas.⁷⁶

Sve Kukuljevićeve želje nisu naposljetku ni približno realizirane. Zbog nedostatka sredstava crkva je samo najnužnije popravljena. Nije dobila čak ni priželjkivani novi gotički zvonik. Na krov Svete Ane postavljen je provizorni, jednostavni drveni tornjić⁷⁷ (posve nalik na zvonik kakav je postojao i u 18. stoljeću) koji će pri drugoj historicističkoj obnovi crkve početkom 20. stoljeća biti nadomješten novim, izrađenim od metala. Novca nije bilo ni za bogatije opremanje crkve, pa je u Svetoj Ani ostao stari, već dobrim djelom propali ikonostas, a od novih stvari nabavljeni su samo sitniji dijelovi namještaja (pijevnice).⁷⁸

Intervencije koje su učinjene na Svetoj Ani 1861. u osnovi gotovo da nisu imale nikakav stilski karakter. Bile su isključivo utilitarne prirode. Od svih stilskih dodataka koje je Kukuljević priželjkivao moralo se na kraju odustati. Pa ipak za povijest hrvatske arhitekture 19. stoljeća restauracija ove kapele itekako je zanimljiva ponajprije zbog činjenice što je na njezinu primjeru prvi hrvatski konzervator uspio pokazati kako briga o građevinama koje su

⁷⁴ Kukuljević, „Ueber einige Baudenkmale“, 1.

⁷⁵ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 8., spisi za 1861., Prijepis naredbe C. K. herv. slavonskog Namjestništva od 20. kolovoza 1860., Nr. 12022/2649. na c. k. Županisku Oblast u Požezi upravljene. Naredbu je nesumnjivo sastavio sam Kukuljević.

⁷⁶ Kukuljević, „Ueber einige Baudenkmale“, 1.

⁷⁷ Sudeći po fotografiji koja se čuva u Upravi za kulturnu baštinu.

⁷⁸ Kotarlić, „Manastir Svete Ane“ (V), 1.

ocijenjene kao značajni povijesni spomenici više ne ovisi isključivo o samovolji vlasnika ili patrona, da se one više ne mogu rušiti ili ostaviti propadanju zbog nečijih privatnih interesa, već da je njihova zaštita, pa i obnova, postala zadaća države. Stoljećima uobičajena praksa rušenja starijih (pri tome ponajprije se misli srednjovjekovnih) crkava i drugih građevina kako bi se zamijenile većim i modernijim time se pokušala prekinuti. Dakako, započeti proces nije dalje tekao jednosmjerno. Mnogi će spomenici i u budućnosti doživjeti sličnu sudbinu kakvu je, bar prema tvrdnjama dijela izvora, grof Julije Janković namijenio Svetoj Ani.

Kukuljevićev rad na spašavanju Svete Ane pripada među zadnje njegove poslove obavljene u svojstvu konzervatora za Hrvatsku i Slavoniju. Povratkom ustavnosti u Monarhiji te postupnim nestajanjem centralizirane Bachove uprave ova će se funkcija lagano ugasiti, a brigu o zaštiti spomenika s vremenom će početi prelaziti u ruke organa hrvatske Zemaljske vlade.

Visokohistoricistička obnova Svete Ane 1904 – 1907. godine

Nakon obnove 1861. godine Sveta Ana neko se vrijeme nalazila u relativno dobrom stanju. Na samu posvetu obnovljene crkve čekalo se, međutim, punih deset godina, vjerojatno jer se u međuvremenu bezuspješno nastojalo temeljito obnoviti i njezinu unutrašnjost. Građevina je posvećena na crkveni god 25. 7. 1871. godine od strane igumana Paunovića. Tri godine poslije, nakon Paunovićeve smrti, novi je pakranski iguman postao Mitrofan Ojkić, koji je počeo jako zapuštati ovu crkvu.⁷⁹ Ni njegov nasljednik Josif Ačić, bar prema natpisima u tisku, nije bio ništa bolji. Tvrdilo se, naime, kako mu nije nimalo stalo do crkve, te da je javno izjavljivao da od Svete Ane nema nikakve koristi.⁸⁰ U crkvi se, doduše, prema ustaljenim običajima, nastavilo služiti četiri puta godišnje: na Blagovijesti, treći dan Uskrsa, na Svetu Anu i na Uspenje Presvete Bogorodice,⁸¹ no samo korištenje građevine nije bilo dovoljno. Povremeni popravci bili su nužni da ponovno ne dođe do njezina propadanja.

⁷⁹ Kotarlić, „Manastir Svete Ane“ (V), 1.

⁸⁰ Mile Kotarlić, „Manastir Svete Ane u Slavoniji“, *Srbobran*, 66 (11. (23.) 6. 1896.), 3. Zanimljivo je kako će sam Kotarlić, nakon što mu je Josif Ačić ustupio dokumente prema kojima je napisao tekst o povijesti manastira i crkve Svete Ane (koji je u ovom tekstu više puta citiran), a koji je publicirao u feljtonu u *Srbobranu*, bitno promijeniti svoje mišljenje o igumanu, kojeg je počeo hvaliti kao čovjeka koji izrazito nastoji obnoviti crkvu. Neki drugi izvori optuživali su međutim, Ačića da uzima novac iz blagajne crkve Svete Ane te da je to osnovni razlog zbog kojega narod ne želi davati za njezinu obnovu: HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 8., spisi 1860. – 1863, Dositej Kutuzov episkopu Mironu Nikoliću, Stara Gradiška, 6. 8. 1907.

⁸¹ Kotarlić, „Manastir Svete Ane“ (V), 1.

Nezadovoljni odnosom igumana Ačića prema Svetoj Ani skupina daruvarskih pravoslavaca poslala je 1886. pritužbu tadašnjem episkopu Mironu Nikoliću u Pakrac koji je im je iduće godine dopustio osnivanje odbora za popravak crkve, ne oduzimajući, međutim, pri tom ovu građevinu ispod jurisdikcije Manastira Pakre. Dapače, na čelo odbora postavljen je sam Ačić, uz kojeg su stajala još četiri pravoslavca i jedan katolik iz Daruvara. Inicijativu za stvaranje odbora pokrenuo je Kosta Jovanović, koji se s vremenom zamorio od skupljanja sredstava te je prikupljeni novac položio u štedionicu da se dalje oplođuje.⁸² Nakon Jovanovića odbor će voditi sve do 1900. godine drugi Daruvarčanin, Isidor Dobrović. Tada je došlo do ukidanja ovog udruženja pri čemu su sva skupljena sredstva predana Pakračkoj eparhiji. U 13 godina postojanja odbora skupljeno je 924,5 kruna, što nije bilo ni približno dovoljno za popravke većeg opsega.⁸³

Crkva Svete Ane u međuvremenu je došla u još lošije stanje. U zimu 1890. pao je naime, pod teretom snijega, krov iznad svetišta.⁸⁴ S vremenom su zidovi popucali, a i stanje građevine iznutra bilo je izuzetno loše.⁸⁵ Nakon što je građevini počelo prijetiti urušavanje morala je biti 1896. u potpunosti zatvorena.⁸⁶

Nakon zatvaranja Svete Ane, nesumnjivo ponukan člancima u tisku koji su ga optuživali da zanemaruje ovu građevinu, a vjerojatno i naredbama iz sjedišta Eparhije u Pakracu, iguman Ačić konačno je 1897., preko Kotarske oblasti u Daruvaru povjerio lokalnom civilnom tehniku Oskaru Struppiju sastav plana i troškovnika za njezinu obnovu.⁸⁷ Struppi će svoj posao, međutim, završiti tek za pune tri godine, tako da se početak radova konstantno odgađao. Nakon što je dovršen, Struppijev projekt s troškovnikom poslan je odmah Zemaljskoj vladi od koje se nastojalo ishoditi pomoć za restauracijske zahvate.⁸⁸ Radovi, međutim, nikako nisu započinjali, a crkva je bila u sve lošijem stanju. Već je i korov počeo rasti u njoj, drveni zvonik na krovu bio je na rubu rušenja, a kako vrata nisu bila zaključana i stoka je mogla slobodno ulaziti u crkvu.

⁸² Isto.

⁸³ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 16., 1900, Eparhijski administrativni odbor (dalje EAO) Josifu Ačiću, Pakrac, br. 1600/739, 14/27. 11. 1900.

⁸⁴ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 8., spisi 1861, Dokument Sveta Anna, na suvremenoj ćirilici, bez datuma i završetka s kraja 19. st.

⁸⁵ Kotarlić, „Manastir Svete Ane“, 1896, 3.

⁸⁶ Kotarlić, „Manastir Svete Ane“ (V), 1.

⁸⁷ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 16., 1900, Josif Ačić Kr. kot. oblasti u Daruvaru, Manastir Pakra, br. 23., 30. 7. 1900.

⁸⁸ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 16., 1900, EAO Josifu Ačiću, Pakrac, br. 1675/A. zap. 742, 14/27. 11. 1900.

Na očajno stanje crkve upozorio je u kolovozu 1901. i zagrebački *Srbo-bran*, okrivivši za ovakvu situaciju vrlo oštro pakranske monahe. Pri tome je na prvom mjestu istaknuo kako oni time zanemaruju „srpsku građevinu“.⁸⁹ U nacionalnim pitanjem preopterećenoj tadašnjoj Hrvatskoj ovakva je optužba nesumnjivo bila prilično oštra. Pisac članka u *Srbo-branu* dakako nije pri tom prvi počeo govoriti o Svetoj Ani sa srpskim prefiksom. Da je ova građevina spomenik povijesti srpskog naroda u daruvarskom kraju počelo se sve više isticati krajem 19. i početkom 20. stoljeća ponajprije zbog demografskih promjena na tim prostorima. Naime, naseljavanjem Nijemaca i Mađara na nekadašnje Jankovićeve posjede u okolini Daruvara, pa i u neposrednu blizinu Svete Ane demografski su sve više jačali pripadnici protestantskih sljedbi, kalvini i luterani.⁹⁰ Ukoliko Sveta Ana propadne, tumačilo se, propast će i uspomena da su na ovom području ikada živjeli Srbi.

Ove tvrdnje treba promatrati i u kontekstu percepcije spomenika kulture, pa tako i crkava, koja je postala karakteristična za cijelu Europu u 19. stoljeću. Sakralne građevine počele su se, naime, sve više promatrati ne prvenstveno kao mjesta bogoslužja ili kao hramovi jedne religije već kao spomenici slavnoj prošlosti (ili sadašnjosti) naroda za kojega su bili podignuti. Isti se taj proces može promatrati i na primjeru Svete Ane. Dok je iguman Paunović još 1857. na prvom mjestu isticao kako je ova građevina „*vostočna pravoslavna*“⁹¹ sada ona postaje „*svoina svega Serbskog naroda*“.⁹² Iako je ovakav proces „ponarodnjivanja“ često dovodio do iskrivljene percepcije pojedinih spomenika on je imao i pozitivne efekte jer je redovito davao vjetra u jedra nastojanjima u skupljanju sredstava za restauraciju starih, odnosno gradnju novih i javnih i sakralnih građevina.

U slučaju Svete Ane stvari su se pomaknule s mrtve točke konačno tek u studenom 1902. kada je Zemaljska vlada poslala nepoznatog arhitekta zaposlenog u Građevnom odsjeku u Donju Vrijesku da izvidi situaciju.⁹³ Restauracija i unutrašnje uređenje ove crkve službeno je dopušteno, međutim, punih godinu dana kasnije, u prosincu 1903.⁹⁴ Pomoć koja je tom prilikom za-

⁸⁹ Milan Kotarlič, „Manastir Sv. Ane. Prilog istoriji srpske crkve u gornjoj Slavoniji“, III, *Vesnik srpske crkve*, XXX (Beograd, 1925), 399

⁹⁰ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7., spisi za 1859, Josif Ačić nepoznatom, Manastir Pakra, 10. 4. 1893.

⁹¹ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7., spisi za 1858., Gedeon Paunović, Opis Ruina u Bieloj, Manastir Pakra, 25. 5. 1858.

⁹² HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7., spisi za 1859, Josif Ačić nepoznatom, Manastir Pakra, 10. 4. 1893.

⁹³ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 16., 1902, Poglavarstvo općine u Vel. Bastajima Upravi Manastira Pakre, Vel. Bastaji, 15. 11. 1902.

⁹⁴ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 16., 1903., Dopis Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade (dalje ZVBiN) Kr. županijskoj oblasti u Požegi, br. 8639/1903., Zagreb, 23. 12. 1903.

jamčena trebala je biti izdašna – za obnovu se odlučilo utrošiti 40.000 forinti, a od toga je dopušteno da se odmah potroši 13.500 za najnužnije popravke, kako bi se spriječilo da građevina dalje propada.⁹⁵

Čini se da je važan posrednik u obnovi Svete Ane, čovjek koji je pregovarao sa savjetnikom u Zemaljskoj vladi Milanom Nikolajevićem, te na taj način osigurao sredstva, bio tadašnji zagrebački paroh Amvrosije Pavlović.⁹⁶ Nesumnjivo je važnu ulogu u osiguranju sredstava odigrao i episkop Miron Nikolić koji je bio u dosta dobrim odnosima s vlastima u Zagrebu što mu je i omogućilo raskošnu restauraciju vlastite katedralne crkve u Pakracu.⁹⁷

Nakon što je Građevni Odsjek izvidio situaciju koraci na obnovi Svete Ane naglo su se ubrzali. Izrađeni su projekti, provedena je jeftimba te je konačno, tijekom 1904. i 1905. godine, nakon desetljeća i pol čekanja i priprema ova crkva popravljena. Radove je izveo poduzetnik Franz Peter iz Končanice.⁹⁸ Po čijim je projektima, međutim, ovaj popravak izveden iz izvora se nije moglo posve sigurno utvrditi. Po svoj se prilici radilo o arhitektu Vinku (Vinzenu) Rauscheru, zaposlenom u tom trenutku u Građevnom Odsjeku Unutarnjeg odjela hrvatske Zemaljske vlade, po čijem je projektu izvedena unutrašnja oprema, kako će se vidjeti u nastavku teksta. Obično je, naime, (iako ne uvijek) poslove na restauraciji starih crkava u to vrijeme Zemaljska vlada povjeravala jednom arhitektu, kako bi se izbjegle nedosljednosti i postiglo u historicizmu redovito željeno jedinstvo stila. U prilog Rauscheru kao autoru projekata za restauraciju arhitekture crkve Svete Ane govore osim toga i novinski izvori.⁹⁹ Rauscher, jedan od šestorice učenika velikog bečkog arhitekta Friedricha von Schmidta, bio je vjerojatno najaktivniji vladin arhitekt u prvom desetljeću 20. stoljeća. Projektirao je uistinu brojne crkve po cijeloj Hrvatskoj, te njihovu unutrašnju opremu.

Izvedbeni projekti obnove Svete Ane nisu sačuvani, no sačuvana je ranija neizvedena verzija projekta, izrađena 1902., koja je predviđala dosta radikalniju, purističiju obnovu crkve. Projekt nažalost nije potpisan, no vjerojatno je također izrađen od Vinka Rauschera. Arhitekt je ovim projektom predvidio znatno povišenje prozora i u brodu i u svetištu crkve, te djelomičnu promjenu arhitektonske raščlambe pročelja – obrubi lukova na prozorima te rubni dijelovi zidova crkve istaknuli bi se užljebljenjima, vjerojatno izve-

⁹⁵ Isto.

⁹⁶ Sudeći bar prema pismu: HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 16., 1904, Amvrosije Pavlović Josifu Ačiću, Zagreb, 9(22). 7. 1904. Amvrosije Pavlović bio je niz desetljeća zagrebački paroh (1870. – 1924.).

⁹⁷ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 7., spisi za 1859, Josif Ačić nepoznatom, Manastir Pakra, 10. 4. 1893.

⁹⁸ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 16., 1905, Uprava pravoslavne Eparhije Pakračke Josifu Ačiću, Pakrac, br. 613/A. Z. 371., 24. 5. (6. 6.) 1905.

⁹⁹ Njegovi su projekti predviđali nešto niže troškove od 40.000 forinti – no, na kraju će se realizirati još skromnija obnova. Mrakužić, „Gotička kapela“, 354-355.

denim u žbuci, mada se ni izvedba u *Rohbau* tehnici ne može isključiti. Prema ovim projektima zvonik na krovu trebao je biti mnogo rastvoreniji te vertikalniji u proporcijama u odnosu na izvedenu situaciju. Projektirano je nadalje dodavanje jednostavne arhitektonske dekoracije na glavnom pročelju – križne ruže na vrhu zabata i jednostavnih trokutastih elemenata na rubovima, te postavljanje krovnih prozora. Kako je već napomenuto projekt je nastao 1902., u vremenu priprema za restauraciju, kada je vlada, prema prvotnom planu, namjeravala uložiti više od 50 tisuća kruna u radove, od čega se naposljetku, zbog nedostatka sredstava, moralo odustati.¹⁰⁰

Izvedenom restauracijom na kraju se neusporedivo manje interveniralo na građevini. U osnovi jedina veća promjena izvana uočava se u rješenju glavnog pročelja. Povišen je zabat, uklonjen je stari drveni zvonik, i postavljen novi izrađen od metala. Sukladno stilu u kojem je podignuta crkva krovni tornjić izrađen je u gotičkom stilu. Rješenjem podsjeća na zvonike koje je u to vrijeme na svojim crkvama projektirao Herman Bollé, pa se ni ovaj arhitekt kao potencijalni autor projekta za arhitektonsku obnovu crkve ne može isključiti, mada i Rauscherovi projekti pokazuju slične karakteristike. Kako je spomenuto u prethodnom poglavlju moguće je kako je ovom obnovom otvoren prvi prozor na bočnom pročelju crkve, koji se ne vidi na crtežu koji pokazuje stanje ove građevine iz, vjerojatno, 60-ih godina 19. stoljeća ako je ovaj crtež uopće pouzdan. Prema ovome crtežu, nadalje, jasno se može uočiti kako se prva kontrafora nalazila u dosta lošem stanju, odnosno da se urušila u gornjem dijelu, što je također nesumnjivo popravljeno pri obnovi 1904.-1905. U unutrašnjosti crkve također nisu izvršene veće intervencije. Ni ovom prilikom nije podignut novi svod, već je zadržan stari stropni pokrov crkve. Događen je, međutim, jednostavni drveni kor iznad ulaza koji je poslužio za čuvanje ikona sa starog ikonostasa nakon njegova uklanjanja.¹⁰¹

Pri radovima na arhitektonskoj obnovi uz crkvu je zidar Peter podigao je 1905. i kućicu za čuvara koja je trebala služiti i monasima iz Pakre pri dolasku na svečanosti kod Svete Ane. Kućica je sagrađena djelomično od komada kamena uglavnom iz temelja, koji su preostali od manastirskih konaka iz 18. stoljeća.¹⁰²

Kako je već natuknuto osim arhitektonskih intervencija kojima se nastojalo zapriječiti daljnje propadanje Svete Ane ova je građevina pri obnovi

¹⁰⁰ „Kao što Ti je poznato Visoka vlada mislila je istu crkvu restaurirati tačno u stilu u kome je i podignuta što bi došlo na 50 i više hiljada kruna. Sad Visoka vlada odustaje od toga skupoga restauriranja koje zaista nebi odgovaralo mjestu i svrsi kojoj naša crkva služi nego hoće sada da restaurira u onom što je najnuždnije, a da pri tome ipak crkva odgovara svrsi svojoj potpuno.“ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 16., 1904, Mitrofan, protoprezviter pakrački, Josifu Ačiću, s. d. (lipanj 1904).

¹⁰¹ Kotarlič, „Manastir Sv. Ane“, 1925, III, 402.

¹⁰² HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 16., 1905, Josif Ačić EAO-u, Manastir Pakra, 8/21. 8. 1905.

1904. – 1907. dobila i dio novog namještaja. Stari ikonostas, koji se suvremenicima činio nesumnjivo previše jednostavan i na kojem je dio ikona već bio posve izbljedio, zbog držanja sijena i stoke u crkvi u prvoj polovini 19. stoljeća, zamijenjen je novim. U crkvu je nadalje postavljeno novo arhijerejsko (vladičino) prijestolje, te je u cjelini oslikana. Unutrašnju je opremu izveo krug umjetnika koje je krajem 19. i u prvim desetljećima 20. stoljeća redovito angažirala Hrvatska Zemaljska vlada na građevinama podizanim ili restauriranim iz zemaljskih sredstava.

Izvori jasno govore da je izrada projekta za novi ikonostas povjerena početkom 1904. arhitektu Vinku Rauscheru.¹⁰³ Čini se kako je na polju projektiranja ikonostasa on slovio kao jedan od najboljih stručnjaka budući da su mu povjeravani u tom trenutku svi veći ikonostasi koji su se podizali po crkvama u Hrvatskoj, poput monumentalnog ikonostasa saborne crkve u Plaškom ili cijelog niza nešto skromnijih ikonostasa u seoskim crkvama, kao na primjer u Uljaniku i Novoseljanima.¹⁰⁴

Novi svetoanski ikonostas izuzetno je nizak. Sadrži u osnovi samo jedan niz ikona. Tek je jedna ikona postavljena iznad ovog reda, ispod križa – *Posljednja (Tajna) večera*. Iako je u odnosu na visinu crkve ikonostas prenikak, time je ipak otvoren pogled na poligonalnu srednjovjekovnu apsidu i ostatke službi i rebara, što bi visoki ikonostas, da je postavljen u crkvi, onemogućio. Kao u slučaju katedralne crkve u Plaškom i u Svetoj Ani Rauscher širi ikonostas na donje dijelove zida trijumfalnog luka, te mu daje tako snažan horizontalni naglasak. Za razliku od većine ostalih Rauscherovih ikonostasa ovaj u crkvi Svete Ane odlikuje se nevjerojatno jednostavnom arhitekturom. Uobičajene arhitektonske raščlambe koju arhitekt koristi ovdje gotovo da i nema – drveni okviri ikona ne sadrže niti stupove niti polustupove već tek jednostavne rijetko postavljene rozetice. Bogatije su raščlanjeni tek vrhovi trokutastih zabata iznad bočnih ulaza u svetišni prostor crkve te u središnjem dijelu ikonostasa, a iznad kojih su postavljeni visoki križevi s tri horizontalne prečke. Trokutasti zabati kakve Rauscher postavlja tipični su u arhitekturi ikonostasa kraja 19. i početkom 20. stoljeća, osobito u projektima za ovaj element unutrašnjeg uređenja kod zagrebačkih arhitekata.

Nakon što je sredinom kolovoza 1905. Ačić vidio tek izvedeni novi ikonostas u svetoanskoj crkvi, obavljenim poslom nije bio nikako zadovoljan. Smatrao ga je posve neprilagođenim pravoslavnom bogoslužju zbog načina na koji su riješene carske dveri, središnja vrata, kroz koja svećenik izlazi iz oltara pred vjernike. Kada su zatvorene, carske su dveri, naime, onemogućavale pogled prema svećeniku i oltaru, dok je uobičajena praksa bila da se

¹⁰³ HDA, Fond br. 79., Zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove – Odsjek za građevinarstvo (dalje UOZV-GO), knjiga br. 609., Urudžbeni zapisnik, 1905., br. 1659, zapis o dopisu ZVBiN-a, br. 1570., 12. 2. 1905.

¹⁰⁴ Isto.

ostavlja prazan prostor između dveri i grede iznad njih kako bi vjernici mogli vidjeti što se u oltaru događa.¹⁰⁵ Promjena koju je zatražio ipak nije učinjena – izvedeno stanje ikonostasa jednako je onom koje je Ačić zatekao 1905.

Osim ikonostasa crkva je pri ovoj obnovi dobila i novi vladičanski stolac sa slikom slikanom na javorovu drvu,¹⁰⁶ koji je nesumnjivo isto tako izrađen po Rauscherovim projektima budući da se jasno napominje kako je ovaj arhitekt radio projekte ne samo za ikonostas već i za sav ostali namještaj u crkvi.¹⁰⁷ Zanimljivo je kako je arhitekt vladičansko prijestolje projektirao u gotičkom stilu, dakle stilski ga je nastojao prilagoditi ostatku crkve, što nije slučaj s ikonostasom. Ornamentika ikonostasa, kao i polukružni lukovi okvira ikona bliski su, kako je već djelomično istaknuto, pojednostavljenoj verziji tipa arhitektonskog jezika koji je inače Rauscher koristio pri projektiranju ikonostasa, a koji je predstavljao neku vrstu njegova osobnog pogleda na bizantski stil. Iako je restauracija crkve izvedena u razdoblju kasnog historizizma kada je kombiniranje raznih stilova ponovno ušlo na velika vrata u arhitekturu ovakav je postupak u nas relativno rijedak. Arhitekt se pri ovako specifičnom odabiru stila nesumnjivo vodio logikom da je pri projektiranju prijestolja poštovao stil građevine u koji se ovaj dio stolarije postavlja, dok se pri projektiranju ikonostasa nadovezao na ulogu crkve kao pravoslavne bogomolje.

Ikonostas i prijestolje izvedeni su od strane pakračkog stolara Josipa Pardusa,¹⁰⁸ no čini se da je dio radova izveo i zagrebački stolar Ladislav Kresnik.¹⁰⁹ Ostali postojeći stolarski radovi u crkvi, pijevnice i stolovi nisu mijenjani, nesumnjivo zbog nedostatka sredstava, no kako ipak ne bi previše odudarali od ostatka unutrašnje opreme, popravljeni su i oličeni od strane stolara Johanna Parza.¹¹⁰

Po Rauscherovim je projektima dakako izveden samo arhitektonski okvir ikonostasa i vladičanskog prijestolja. Izrada ikona povjerena je početkom srpnja 1905. za iznos od 450 forinti slikaru Marku Perošu, također iskusnom dugogodišnjem suradniku Zemaljske vlade na sličnim projektima opremanja

¹⁰⁵ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 16., 1905, Josif Ačić, Eparhijskoj konzistoriji u Pakracu, kolovoz 1905., s. 1.

¹⁰⁶ HDA, Fond br. 79., UOZV-GO, knjiga br. 608., Urudžbeni zapisnik, 1904., br. 9971, zapis o dopisu Građevnog odsjeka od 31. 10. 1904.

¹⁰⁷ HDA, Fond br. 79., UOZV-GO, knjiga br. 609., Urudžbeni zapisnik, 1905., br. 1659, zapis o dopisu ZVBiN-a, br. 1570., 12. 2. 1905.

¹⁰⁸ HDA, Fond br. 80., ZVBiN, Kutija br. 287., opći spisi svezak IV-1897/96, Kr. kotarska oblast u Pakracu br. 9171/1621 – 1906. Pakrac, 8. 10. 1906., Kolaudacija radnja pri crkvi Svete Ane.

¹⁰⁹ HDA, Fond br. 80., ZVBiN, Knjiga br. 32., Urudžbeni zapisnik, 1906., br. 209, Ladislav Kresnik podnosi 12. 1. 1906. račun za stolarske poslove u Svetoj Ani.

¹¹⁰ Kojemu je za taj posao plaćeno 60 forinti. HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 16., 1906, Namira Johannu Parzu, Manastir Pakra, 25. 9. 1906.

crkava.¹¹¹ Već sredinom istog mjeseca Peroš je podnio skice za ovaj rad,¹¹² a čini se i da su ikone, kojih nema, kako je spomenuto, veliki broj, bile gotove za par mjeseci. Peroš je u to vrijeme radio kao profesor na Kraljevskoj i zemaljskoj obrtnoj školi u Zagrebu, no paralelno je izvodio brojne zidne oslike te štafelajne slike po katoličkim i pravoslavnim crkvama u Hrvatskoj.¹¹³ Zanimljivo je kako će pri izradi ikona na ikonostasima vrlo često surađivati upravo s Rauscherom. Tako je u isto vrijeme kada je radio u Vrijeski izrađivao ikone i na ikonostasu koji je, kako je već spomenuto, ovaj arhitekt projektirao za Novoseljane,¹¹⁴ a sljedeće će 1906. zajednički raditi na velikom projektu restauracije katedralne crkve Gornjokarlovačke eparhije u Plaškom.¹¹⁵

S Peroševim radom nisu previše bili zadovoljni čini se već nedugo nakon završavanja slika, pa je čak jednu od ikona, Svetog arhangela Mihajla, morao i ispraviti.¹¹⁶ I kasnije se učestalo prigovaralo rješenju slika,¹¹⁷ no ikonostas je ipak ostavljen te i danas stoji u ovoj crkvi što se mora pozdraviti jer iako ikonostas nije velik ni osobito raskošan ipak je dio povijesti ove građevine te ga svakako treba i dalje čuvati a vremenom po mogućnosti i kvalitetno restaurirati. U središnjem je dijelu ikonostasa postavljeno samo pet ikona – uobičajeno *Navještenje (Blagovijesti)* na carskim dverima, uz koje stoje prijestolne ikone *Krista i Bogorodice s Kristom* u naručju. Iznad carskih dveri je, kako je već spomenuto, *Posljednja (Tajna) večera*. Osim ovih ikona Peroš je autor i pojedinačnih prikaza svetaca na bočnim dverima: *Svetog arhande-la Mihovila (arhangela Mihaila)* i *Svetog Stjepana Prvomučenika (Svetog Stefana Prvomučenika)*.

Na svim su ikonama likovi postavljeni u plitki prostor, pozlaćene i katkad ornamentizirane pozadine. Naslikani su vrlo kvalitetno, sa sigurnim tvrdim crtežom i čistim bojama, te se jasno uočava kako je Peroš kvalitetno obrazovan slikar. Akademski realizam s kojima su prikazani likovi svetaca, Krista i Bogorodice, u kontrastu je s pozlaćenom pozadinom, plošnim zlat-

¹¹¹ „Vraća se ponuda podnešena slikara za izvedbu ikona crkvice Sv. Ane u Vrieskoj, te je prihvaćena ponuda slikara M. Peroša sa 450 kr., te se imade snim ugovor sklopiti“, HDA, Fond br. 79., UOZV-GO, knjiga br. 610., Urudžbeni zapisnik, 1905., br. 6318, zapis o dopisu ZVBiN-a, br. 10491., 2. 7. 1905.

¹¹² HDA, Fond br. 79., UOZV-GO, knjiga br. 610., Urudžbeni zapisnik, 1905., br. 6778, zapis o dopisu GO-a, 15. 7. 1905.

¹¹³ Silvija Lučevnjak, *Freske našičke crkve i slikar Marko Peroš* (Našice, 2006.), 25.

¹¹⁴ HDA, Fond br. 79., UOZV-GO, knjiga br. 609., Urudžbeni zapisnik, 1905., br. 1929, zapis o dopisu ZVBiN-a br. 21679., 24. 2. 1905.

¹¹⁵ Doduše ne toliko na ikonostasu koliko na oslikavanju ostatka crkve. Dragan Damjanović, *Saborna crkva Vavedenja Presvete Bogorodice u Plaškom; Povijest episkopalnog kompleksa*, (Zagreb, 2005.), 118-122.

¹¹⁶ HDA, Fond br. 80., ZVBiN, Knjiga br. 32., Urudžbeni zapisnik, 1906., br. 436, 27. 1. 1906.

¹¹⁷ Kotarlič, „Manastir Sv. Ane“, 1925, III 402.

nim aureolama i stiliziranim ćirilskim natpisima na ikonama, no riječ je o kontrastu koji je bio uobičajen u onodobnom slikarstvu za pravoslavne crkve, bez obzira na to jesu li ikone ili oslik na zidovima izvodili slikari koji su potjecali iz pravoslavnog ili katoličkog kruga. U ovom se, kao i u drugim sličnim slučajevima, pozlaćivanjem pozadine naprosto nastojalo stilski definirati sliku kao ikonu namijenjenu pravoslavcima. Složenih kompozicijskih rješenja na Peroševim ikonama za Svetu Anu ne nalazimo, budući da gotovo sve prikazuju pojedinačne svece. Nešto je složenija tek ikona *Posljednje (Tajne) večere* na kojoj je Peroš posegao za kompozicijskim rješenjem uobičajenim u slikarstvu 19. stoljeća.

Osim ikona na ikonostasu za crkvu Svete Ane pri ovoj je restauraciji izrađena i ikona *Svetog Save* na vladučanskom prijestolju. I njezino stilsko rješenje i arhivski spisi jasno govore kako se ne radi o Peroševu radu. Izveo ju je, na temelju pobjede na natječaju, slikar Pavao Fabac za što mu je plaćeno 40 forinti.¹¹⁸

U isto vrijeme kada je izveden zvonik te ikonostas, crkva Svete Ane dobila je i novi dekorativni oslik s manjim figuralnim poljima. S pripremama za oslikavanje počelo se sredinom srpnja 1905. kada su radovi na arhitektonskoj obnovi bili najvećim dijelom gotovi te nakon što je bio postavljen ikonostas. Iz Zagreba je, naime, tada u Vrijesku poslan slikar Ivan Drusani kako bi izradio projekt za oslikavanje.¹¹⁹ Jedino što mu je pri predavanju posla uvjetovano jest da je pri izradi projekta morao pripaziti „*da dekorativni dio oltarske stiene bude u potpunom suglasju sa samim ikonostasom*“.¹²⁰

Oslik je nažalost kasnije prekrećen te se samo na osnovi starih fotografija, sačuvanih u Upravi za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu, te opisa crkve Svete Ane s početka 20. stoljeća može ustanoviti kakav je bio njegov prvotni karakter. Donje dijelove zidova u svetištu su raščlanjivale iluzionistički naslikane zavjese, izuzetno česte u hrvatskom historicizmu zahvaljujući utjecaju dekorativnog slikarstva đakovačke katedrale. Središnji dijelovi zidova u svetišnom dijelu crkve, te donji dijelovi zidova u ostatku crkve bili su raščlanjeni jednostavnim horizontalnim prugama, dok su gornji dijelovi bili nešto bogatije dekorirani cvjetnim motivima. Svojim se karakteristikama oslik Svete Ane uklapa u općeniti karakter dekorativnog oslika kakav se tada izrađivao u Hrvatskoj, a koji je u arhitekturi 19. stoljeća bio jako važan i čest jer je igrao ključnu ulogu razbijanja monotonije plohe.

Kako je već napomenuto u dekorativni su oslik dodana manja figurativna polja isključivo s prikazima pojedinačnih svetaca – niti jedna složenija

¹¹⁸ HDA, Fond br. 80., ZVBiN, Kutija br. 287., dopis ZVBiN-a, br. 20029, 28. 11. 1904.

¹¹⁹ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 16., 1905, Uprava pravoslavne Eparhije Pakračke Josifu Ačiću, Pakrac, br. 851/515, 12. (25.) 6. 1905.

¹²⁰ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 16., 1905, Dopis ZVBiN-a br. 13602, Zagreb, 16. 7. 1905.

kompozicija nije bila naslikana. Na bočnim stranama trijumfalnog luka stajali su prikazi srpskih nacionalnih svetaca *Svetog Simeona Mirotočivog (Nemanje)* i *Svetog Save* iznad kojih je, u vrhu luka, stajao veliki natpis *Svjat, svjat svjat Gospod Bog Savaot*. U apsidi su bili naslikani portreti crkvenih otaca *Sv. Jovana Zlatoustog*, *Sv. Grigorija Bogoslova*, *Sv. Vasilija Velikog* te *Sv. Apostola Jakova*. Na svodu apsida, iznad časne trpeze, stajao je prikaz golubice Duha Svetoga. U brodu crkve nalazila su se još samo četiri polja s figurativnim oslikom na kojima su bili prikazani evanđelisti *Matej*, *Marko*, *Luka* i *Ivan*.¹²¹ Drusani (koji je autor i figurativnog kao i dekorativnog dijela zidnog oslika)¹²² pri odabiru figurativnih scena uzeo si je slobodu te je u produžetku ikonostasa na zidu naslikao likove *Svete Ane* i *Svetog Jovana*, no čini se da oni nisu bili stilski sukladni Peroševim radovima, pa ih je već 1907. morao premazati i mramorirati.¹²³

Posljednji dodatak crkvi u obnovi 1904-1906. predstavlja spomen-ploča postavljena kako bi svjedočila o ovom događaju. Budući da njezino postavljanje prvotno nije bilo planirano nije se mogla staviti nigdje unutar crkve jer bi se oštetilo tek izrađen oslik, pa je, prema prijedlogu igumana Ačića, postavljena iznad sjevernih bočnih vrata i to izvan crkve, kako bi je mogao vidjeti i onaj tko ne može ući u samu građevinu.¹²⁴ Izvedba ploče povjerena je jednom od najuglednijih klesara u Hrvatskoj u to vrijeme Adolfu Baumgartenu.¹²⁵ Danas se više ne nalazi na ovom mjestu. Nepoznato je kada je skinuta i je li sačuvana.

Nakon što je krajem rujna izvršen komisijski pregled svih radova izvedenih pri obnovi crkve¹²⁶ Sveta Ana je posvećena 1. (14.) 10. 1906. na blagdan Pokrova presvete Bogorodice.¹²⁷ Ukupna potpora vlade za obnovu crkve na kraju je iznosila samo 16.000 kruna, daleko manje od prvotno predviđenih 40.000 kruna, navodno zbog spletke koje su preusmjerile dio ovih sredstava u izgradnju parohijskog doma u Pakracu.¹²⁸ Iako je nedostatak novca

¹²¹ Kotarlić, „Manastir Sv. Ane“, 1925, 402.

¹²² HDA, Fond. br. 1541., EP, MP, kut. br. 17., spisi 1907, E. K u Pakracu Upravi Manastira Pakre, br. k. 591 i 592/zap. 408, 13. (26.) 6. 1907.

¹²³ Isto.; HDA, Fond br. 80., ZVBiN, Kutija br. 287., opći spisi svezak IV-1897/96, Kr. kotarska oblast u Pakracu br. 9171/1621 – 1906. Pakrac, 8. 10. 1906., Kolaudacija radnja pri crkvi Svete Ane

¹²⁴ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 16., 1906, Josif Ačić Ep. Konzistoriji u Pakracu, Manastir Pakra, br. 49., 6/22. 9. 1906.

¹²⁵ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 16., 1906, Ep. konzistorija Josifu Ačiću, br. 847 i 899/K. Z. 607., Pakrac, 19. 9. (2. 10.) 1906.

¹²⁶ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 16., 1906, Eparhijska konzistoria Josifu Ačiću, Pakrac, 16. (29.) 9. 1906., br. K. 907.

¹²⁷ HDA, Fond. br. 1541/675., EP, MP, kut. br. 16., 1906, Josif Ačić Mironu Nikoliću, Manastir Pakra, 25. 9. 1906.

¹²⁸ Mrakužić, „Gotička kapela“, 355; Kotarlić, „Manastir Sv. Ane“, 1925, 401.

onemogućio sveobuhvatniju obnovu crkve, istodobno su se time izbjegli neki agresivniji zahvati na građevini, zbog čega je ovom restauracijom bio relativno zadovoljan čak i novoimenovani tajnik Zemaljskog povjerenstva za čuvanje spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji Gjuro Szabo, inače oštar kritičar većine intervencija na srednjovjekovnim spomenicima koje su učinjene pod nadzorom Zemaljske vlade.¹²⁹

Epilog

Nedugo poslije posvete obnovljene svetoanske crkve pokazalo se da pojedini radovi nisu dobro izvedeni. Zidaru Peteru tako se spočitavalo što je za pokrivanje koristio cementni crijep koji je vrlo brzo počeo pucati, te je već nakon nekoliko godina Manastir Pakra bio prisiljen potražiti pomoć od Crkvenog Saborskog odbora u Srijemskim Karlovcima.¹³⁰ Zamjena crijepa će, međutim, zbog izbijanja Prvog svjetskog rata, uslijediti tek 1918. godine.¹³¹

Osim što su nezadovoljstvo izazivali nekvalitetno izvedeni radovi, niti sva primijenjena rješenja pri drugoj historicističkoj obnovi Svete Ane, nisu bila, prema mišljenjima suvremenika, odgovarajuća. Nezadovoljstvo se usmjerilo ponajprije prema opremi i osliku crkve. U crkvenim krugovima, koji su se žalili na oslik i ikone na ikonostasu još za trajanja radova, prevladalo je mišljenje kako se radi o nekvalitetnim radovima koji ne odgovaraju jednoj pravoslavnoj crkvi.¹³² Samo nekoliko godina nakon završetka obnove, sredinom 1911. na oslik se i novu opremu obrušio i Gjuro Szabo,¹³³ koji je, kako je već napomenuto, bio prilično zadovoljan arhitektonskim intervencijama (jedino mu se nije sviđao toranj iznad pročelja kojega je smatrao „nepristajućim“).¹³⁴

¹²⁹ Szabo o restauraciji kaže: „Posljednja je restauracija očuvala što se očuvati dalo; samo je ponutrina crkve iznakažena nelijepim slikama svetaca.“ Szabo, „Prilozi za povjesnu topografiju“, 45.

¹³⁰ HDA, Fond. br. 1541., EP, MP, kut. br. 17., spisi za 1909., Uprava Manastira Pakre Crkvenom Saborskom Odboru u Srijemskim Karlovcima, br. 36., s. d.

¹³¹ Kotarlič, „Manastir Sv. Ane“, 1925, III, 405.

¹³² „Ikone na ikonostasu i na zidovima radio je neki čivutin iz Zagreba. Jedno i drugo je posve neukusno izvedeno, te je ponutrina crkve upravo unakažena nelijepim slikama svetaca, koji nimalo nemaju ikonografske vrednosti. Ikonostas je u cjelini jedna stolarska kontura, koja se nigdje u svijetu ne može vidjeti u srpskoj pravoslavnoj crkvi, te sam Bog neka znade otkuda je uzet model izradbe. Mnogo je izveden u duhu unijatskom.“, Kotarlič, „Manastir Sv. Ane“, 1925, 402.

¹³³ „... u najnovije je vrijeme crkva opet temeljito popravljena, pa urešena slikarijama najužasnije vrste, koje obeščašćuju ovu domala pol tisućljeća staru crkvicu.“, Szabo, „Sveta Ana“, 356. Szabo je posjetio Svetu Anu u srpnju 1909., pa ponovno u kolovozu 1913.: Anđela Horvat, „O djelovanju Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u Zagrebu od 1910-1914.“, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 2-3 (Zagreb, 1977-1978), 25.

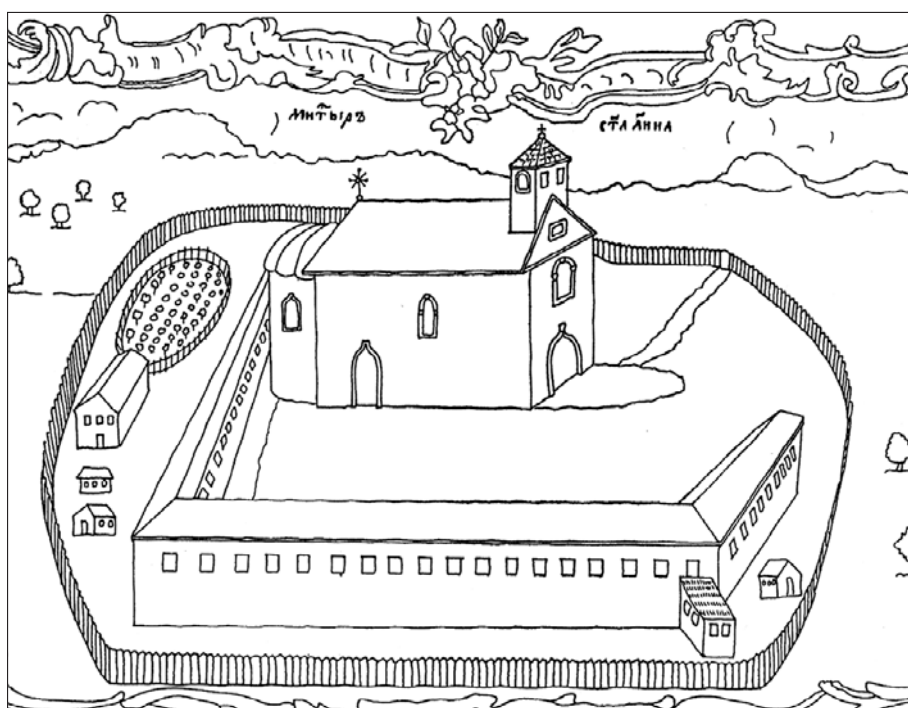
¹³⁴ Szabo, „Prilozi za povjesnu topografiju“, 45.

Szabov tekst bio je uvod, a vjerojatno i opravdanje za intervencije na Svetoj Ani u drugoj polovini 20. stoljeća. Pri jednoj od obnova crkve Drušanijev je oslik potpuno prekrećen. Njegovim uklanjanjem, iako se nije radilo o vizualno jako agresivnom historicističkom dodatku, ova je građevina izgubila na svojoj povijesnoj slojevitosti, a da pri tome nije nastala nikakva nova kvaliteta. Pri najnovijoj restauraciji uklonjen je još jedan element dodan pri posljednjoj historicističkoj restauraciji – metalni zvonik koji je zbog trošnosti ugrožavao krov crkve, a koji sada trune kraj crkve i kojega bi trebalo hitno restaurirati i vratiti na staru poziciju.

Napomena:

Građa vezana za povijest crkve Svete Ane u arhivskim spisima Manastira Pakre u Hrvatskom državnom arhivu nije složena kronološki, pa se stoga javlja niz slučajeva da se u dosjeima za jednu godinu nađu spisi nastali u posve drugim godinama.

Korištene kratice redovito su preuzete iz sustava koji koristi Hrvatski državni arhiv.

Jakob Schmutzer, Manastir Svete Ane u Donjoj Vrijeski, 1758., Vojislav Matić, Manastiri Karlovačke mitropolije i njihov izgled na gravirama, u: Srpska grafika XVIII veka. Zbornik radova (Beograd, 1986.), 135.

Sveta Ana u Bastajima sredinom 19. stoljeća; Ministarstvo kulture, Uprava za kulturni razvitak, Odjel za informacijsko-dokumentacijske poslove kulturne baštine (fototeka – Sveta Ana)

Vinko Rauscher (?), Projekt za historicističku restauraciju Svete Ane, 1902.;
Ministarstvo kulture, Uprava za kulturni razvitak, Odjel za
informatijsko-dokumentacijske poslove kulturne baštine
(fototeka – Sveta Ana)

Crkva Svete Ane nakon restauracije 1904. – 1907.; Ministarstvo kulture, Uprava za kulturni razvitak, Odjel za informacijsko-dokumentacijske poslove kulturne baštine (fototeka – Sveta Ana)

Unutrašnjost crkve Svete Ane nakon obnove 1904. – 1907.; Ministarstvo kulture, Uprava za kulturni razvitak, Odjel za informacijsko-dokumentacijske poslove kulturne baštine (fototeka – Sveta Ana)

Pogled na crkvu danas, fot. D. Damjanović, 19. 2. 2009.

Ikonoostas crkve danas, fot. D. Damjanović, 19. 2. 2009.

Vladičansko prijestolje danas, fot. D. Damjanović, 19. 2. 2009.

Summary

HISTORICIST RENOVATIONS OF ST. ANNA'S CHURCH IN DONJA VRIJESKA

St. Anna's Church in Donja Vrijeska near Daruvar is one of the relatively few well-preserved gothic sacral buildings in Slavonia. It is a single-nave edifice, comparatively large for Slavonian conditions, with an 8-meter sanctuary and a 14-meter nave. The very high nave and the somewhat lower sanctuary are supported by massive counter-forts at the south side with gothic windows decorated with rich traceries between most of them. The church was built in 1412 by Pauline monks. It was abandoned in 1542 after the Turks conquered this region. The building deteriorated considerably during the Turkish reign. The vault that used to surmount the nave and the sanctuary collapsed and was later replaced with a ceiling, but remnants of ribs still testify to the original appearance of the interior.

At the beginning of the 18th century St. Anna's Church was converted into an Orthodox church. For a while it had even been the seat of an Orthodox monastery (1735-75), subsequently falling under the jurisdiction of the nearby Pakra Monastery. After having been taken away from this monastery at the end of the 18th century and subordinated to the parish in Veliki Bastaji, the edifice started to deteriorate and finally had to be closed down completely in 1852 for danger of the roof collapsing. Such a poor condition of St. Anna's Church was the motive for its first restoration in the 19th century. Ivan Kukuljević Sakscinski, the first conservator in Croatia and Slavonia, appointed by the Viennese *Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, Stefan Kragujević, the bishop of the Orthodox diocese in Pakrac (on whose territory St. Anna's Church is located), and Gedeon Paunović, the prior of the Pakra Monastery, were the principal initiators of its restoration. They strove to begin the renovation as early as in 1859, when St. Anna's Church was again put under the Pakra Monastery's jurisdiction, but they had to wait for two more years before the renovation could begin because Count Julije Janković, the owner of the land surrounding the chapel, was opposed to the renovation fearing that it would jeopardize his manor.

The works performed on St. Anna's Church in 1861 were almost entirely utilitarian in character and caused no changes of style. The roof was fixed to keep the church from deteriorating any further and a simple wooden bell tower was added to the edifice. Still, this renovation is of particular interest for the history of Croatian architecture in the 19th century, predominantly because conservator Kukuljević managed to show on the example of this chapel that the care of buildings rated as important historical monuments no longer depended only on the self-will of the owners and that such buildings were no longer going to be allowed to be demolished or left to deteriorate on account of someone's private interests. From that moment the protection and restoration of such buildings had become the state's task.

The second restoration of St. Anna's Church was carried out between 1904 and 1907. Even though a shortage of funds again prevented all the originally planned interventions from being carried out, the interventions that did take place were still much more extensive than it had been the case in 1861. The counterforts were fixed; the top of the main façade was added, along with a metal bell tower on the roof and

a wooden choir loft in the interior. Most of the additions were Gothic in style, in accordance with the customary approach to the restoration of medieval monuments in historicism, i.e. in the style in which the edifice had been originally built in the 15th century. The restoration was designed by architect Vinko (Vinzenc) Rauscher, employed at the time at the Architecture Division of the Croatian Government's Internal Affairs Department in Zagreb, who happened to be the student of Friedrich Schmidt, the most important neo-Gothic architect in the Austro-Hungarian Monarchy of the time, entrusted with a number of similar projects erecting new and renovating old Catholic and Orthodox churches in Croatia. The new iconostasis in the interior was also constructed according to Rauscher's designs. The paintings on the iconostasis were painted by painter Marko Peroš, a professor at the School of Arts and Crafts in Zagreb. Painter Ivan Drusani, also from Zagreb, was the author of the new decorative illustration with fewer figural fields that was later whitewashed. Today St. Anna's church is in a very poor condition and again in danger of deterioration.

(Sažetak prevela: Ana Levak Sabolović)

Key words: St. Anna's Church, Veliki Bastaji, Donja Vrijeska, monument protection, Romanticism, Historicism, Neogothic style, Neobyzantine style, Vinko Rauscher, Ivan Kukuljević Sakcinski.